

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

XX YÜZİL AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA MİFOPOETİK ƏNƏNƏ

İxtisas: 5715.01 – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil
və tənqid

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Xanım Rza qızı Sultanova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru
Qafar Möhsün oğlu Hüseynov

Rəsmi opponentlər: akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
Teymur Həşim oğlu Kərimli

filologiya elmləri doktoru, professor
Şirindil Həsən oğlu Alışanov

filologiya elmləri doktoru, professor
Asif Abbas oğlu Hacıyev

filologiya elmləri doktoru, professor
Elmira Abdulla qızı Rəhimova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının

sədri:

akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının

elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi sənəmin sədri: filologiya elmləri doktoru, professor

Məmməd İrac oğlu Əliyev

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Bədii ədəbiyyatda mifopoetik ənənə mövzusu dünya ədəbi-nəzəri fikrində olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün də aktual problemdir. Bu, hər bir milli (o cümlədən Azərbaycan) poetik düşüncənin inkişaf dialektikası ilə şərtlənən bir sıra fundamental amillərlə müəyyənləşir. Həmin amillərin əsasında ilk növbədə mif-ədəbiyyat münasibətlərinin dialektikası durur. Ədəbiyyatda mifopoetik ənənə, sözün hərfi mənasında, mifin bədii ədəbiyyatın başlanğıcını təşkil etməsi ilə bağlıdır. Mif nəinki bədii ədəbiyyatın, ümumiyyətlə, poetik düşüncənin ilkin mərhələsini, çıxış nöqtəsini, genetik əsasını təşkil edir. Lakin mifin bu “başlanğıc” funksiyası təkcə ədəbiyyatı deyil, bütövlükdə incəsənət və mədəniyyəti, daha geniş və universal planda ictimai şüuru ehtiva edir. Ədəbiyyatda mifopoetik ənənə probleminə hansı nöqtədən, yaxud hansı baxış bucağından yanaşılmasından asılı olmayaraq, problemin ideya nüvəsində, mahiyyətində mif-ədəbiyyat əlaqələrinin dialektik strukturu durur. Qərb ədəbi-nəzəri və sosial-antropoloji fikrinin K.Levi-Stross, K.Q.Yunq, R.Bart, E.Kassirer, o cümlədən rus ədəbi-nəzəri və fəlsəfi fikrinin A.F.Losev, Y.M.Meletinski, Y.M.Lotman, O.M.Freydenberq və s. kimi nəhəng nümayəndələri mifopoetikanın bu və ya digər tərəflərindən bəhs edərkən mifi bütün hallarda ədəbiyyatın başlanğıcında, nüvəsində, genetik əsasında, poetik strukturunun bünövrəsində duran arxetip kimi götürmüşlər.

XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənə də mifik düşüncə arxetiplərinin milli poetik düşüncə tariximizdəki fasiləsiz funksionallığının təzahürüdür. Mifin bədii-poetik düşüncədəki yerinə və roluna diaxron kontekstdə yanaşdıqda onu ümumən poeziyamızın inkişafında davamlı, sürəkli, qırılmaz məna layı (xətti) kimi müşahidə edirik. Mif öz mövcudluğunun şərti başlanğıc məqamından bugünə kimi milli poeziyamızın tarixində bir an da olsun fəaliyyətini dayandırmamışdır. Onu kökü minillərə dayanan ədəbiyyat tariximizin bütün epoxalarında müşahidə etmək mümkündür. Lakin bu müşahidənin əsas metodoloji şərti mifin özünəməxsus epoxal və funksional təzahür xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bağlıdır. Yəni

ədəbi mətnlərdə mifopoetik ənənəni öyrənən tədqiqatçı burada təkcə adi gözlə görünən mifik obraz, simvol, süjet və mifolqemlərə (yəni mifik motivlərə) əsaslanmamalı, mifi poetik mətnin dərin struktur qatlarında da axtarmalı və onu üzə çıxararaq, bərpa etməlidir. Əgər hər hansı bir mif tədqiqat müstəvisində bir mifologem kimi bərpa oluna bilmirsə, o halda görmə bucağı daha dərinlərə nüfuz etməlidir. Çünki istər mifik obrazın, istər mifik süjetin, yaxud da mifik ideyanın onları bütün hallarda mif kimi təsdiq edən əlamətləri, mövcudluqlarını şərtləndirən göstəriciləri vardır. Mif folklorla, oradan da ədəbiyyata transformasiya olunduqca, təbii olaraq, şəkildəyişmələrə, hətta deformasiyalara məruz qalmışdır. Bu dəyişikliklər mif-folklor-ədəbiyyat münasibətlərinin dialektik mahiyyətini təşkil edir. Bir mif demifologizasiyaya (mifik əsasından məhrum olmağa) və deritualizasiyaya (mərasimi əsasından qopmağa) məruz qalmasa, folklorlaşa və ədəbiyyatlaşa bilməz. Başqa sözlə, mif özünün mifik əsasından məhrum olduqdan sonra folklor mətninə, folklordan da ədəbiyyata çevrilir. Buna ən bariz nümunə Əbülqasım Firdovasinin “Şahnamə” əsəridir. Bu əsər mifin folklorla və ədəbiyyata transformasiyasını aydın şəkildə inikas edir. “Şahnamə” yazılı ədəbiyyat abidəsidir. Lakin o, folklor mətnləri əsasında yazılıb, həmin folklor mətnləri isə demifologizasiyaya uğramış miflərdir.

Beləliklə, mifin demifologizasiyası onun transformativ təkamülünün dəyişməz dialektik qanunudur. Lakin bütün bu dəyişmələrə rəğmən, mif transformasiya olunduğu yeni mətndə özünü ya kod, ya məlumat, ya da sxem şəklində hökmən qoruyur. Kod – obrazlar vasitəsilə gerçəkləşən təsvir dili, məlumat – süjet vasitəsilə qorunan məzmun, sxem – genetik strukturla müəyyənləşən formadır. Bədii-poetik düşüncənin epoxial inkişafında mifin kod, məlumat və sxem səviyyələri zamanla aktuallaşıb bədii mətnin üst, görünən qatına qalxa da bilər, yaxud özünü gizlədərək onun struktur qatlarının dərinliklərinə enə də bilər. Mifin özünüyaşatma dialektikasının bu cəhəti təsdiq edir ki, mif poetik düşüncənin bütün inkişafı tarixində öz varlığını bu və ya digər şəkildə qorumaqda davam edir.

Müasir mətnlərdə miflərə müraciət isə remifologizasiya, yəni mifin bədii mətndə yenidən canlanmasıdır. Bu, “Şahnamə”dəki miflərdən istifadədən fərqli hadisədir. Fərq ondadır ki, Firdovsi “Şahnamə”si

bizim müasir mənasında başa düşdüyümüz ədəbiyyat yox, əslində, yazılı dastandır, nəzmlə yaradılmış folklor hadisəsidir. Nizami “Xəmsə”sində isə miflərin remifologizasiyası ilə qarşılaşırıq. Nizami folklorlardan götürdüyü mifik mətnlərə tamamilə yeni məna verərək, onları sözün həqiqi mənasında, yeni bədii çalarda təqdim etmişdir.

Azərbaycan poeziyası da öz başlanğıcını miflərdən götürmüşdür: ilkin təbiət və məişət kultları ilə bağlı dualar-nəğmələr, magik ovsunlar, mifik əcdad kultuna bağlı atalar sözləri və nəzmlə yaranmış saysız-hesabsız deyimlər və s. müasir poeziyanın ilkin bünövrə daşlarını təşkil edir. Mifik, magik, mistik məzmun və funksiyaya malik bu mətnləri, sözün hərfi mənasında, bədii-estetik funksiyaya malik poeziya hesab etmək mümkün olmasa da, onlar forması etibarilə ədəbiyyat idi. Məsələn, Bayat tanrıya müraciət zamanı oxunan dua-bayatılar mif epoxasından bugünə kimi formal poetik göstəricilərini qətiyyənlə dəyişməmişdir. Mif bu ilkin “poeziya” nümunələrinin canını, ruhunu təşkil edirdi. Zamanla mifoloji düşüncə epoxasını tarixi düşüncə epoxası əvəz etdi. İlkin ədəbi formalardan qoşmalar, gəraylılar, dastanlar inkişaf etdi. Ancaq mif bu mətnlərin poetik strukturunda ruh kimi yaşamaqda davam etdi. Nizami Gəncəvinin dünya ədəbiyyatının poetik inciləri olan məsnəviləri başdan-başa mifik obraz, motiv və ideyalarla süslənmişdir. Nizami keçmişlərin həyat fəlsəfəsini özündə daşıyan mif müdrikliyini öz çağının elmi fəlsəfəsi ilə birləşdirərək yeni humanizm konsepsiyası yaratdı. O, mifin tanrı-insan konseptini “yer üzünün əsrəfi olan insan” ideyasına inkişaf etdirə bildi.

Mifin təbiətin bütün stixial enerjisini özündə daşıyan ruhu müasir Azərbaycan poeziyasında da zamanla müxtəlif forma və məzmunlarda təzahür etməkdə davam etməkdədir. XX əsrin əvvəllərindən tutmuş günümüzün şairlərinin poeziyasına qədər biz mifi ən müxtəlif forma və məzmunlarda müşahidə edə bilirik. Hüseyn Cavid, Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq və s. kimi sənətkarların yaradıcılığında milli özünüifadə formulları kimi təzahür edən mif sovet epoxasının iki nəhənginin – Səməd Vurğun və Rəsul Rzanın da yaradıcılığında poetik simvollar olaraq keçir, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Ramiz Rövşən, Rüstəm Behrudi və s. kimi şairlərin yaradıcılığında

milli özünüdərk və simvolik düşüncə obrazları kimi təzahür edir, Kamal Abdulla və s. şairlərin postmodern poeziyasında dekonstruksiya obyektinə çevrilir.

Bütün bunlar mifin milli poetik düşüncənin nüvəsindən gələn yolunun müasir poeziyada da fasiləsiz, davamlı poetik paradigma olduğunu göstərir və bu da öz növbəsində XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənənin tədqiqini aktual problem kimi qarşımıza çıxarır.

Mövzunun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi ilə bağlı onu vurğulamaq lazım gəlir ki, müasir poeziyada mifopoetik ənənə məsələsinə zamanla müxtəlif tədqiqatçıların yaradıcılığında daim toxunulmuşdur. Məsələn, müasir şairin, yaxud nasirin yaradıcılığından bəhs edən tədqiqatçı mifik simvollara da diqqət yetirir. Ancaq sistemli tədqiqatlara, monoqrafik araşdırmalara gəlincə, biz Asif Hacıyevin, Pərvanə Bəkirqızının və Mətanət Abbasovanın əsərlərini xüsusi qeyd etməliyik.

Prof. Asif Hacıyevin “Müasir nəsrin poetikası” adlanan monoqrafiyası Azərbaycan nəsrinin ümumən mifoloji və folklor genezisinə həsr olunmuşdur. Tədqiqatın “Gerçəkliyin müəllif təqdimatında mifologizm və folklorizm” adlanan birinci fəslində təhkiyənin və obrazın quruluşunda mifologizm və folklorizmdən, “Əsərlərin poetik sisteminin mif-folklor elementləri” adlanan ikinci fəslində kompozisiyanın quruluşunda, süjetin təşkilində və xronotopda mifologizm və folklorizmdən, “Mifoloji və folklor ənənələri janr yaradıcı faktorlar kimi” adlanan üçüncü fəslində isə janr invariantlarının tipologiyası, müasir nərsdə ənənəvi janrlar və müasir şifahi nəsrin janr özünəməxsusluğu kimi məsələlərdən bəhs olunur¹.

Əlbəttə, Asif Hacıyevin bu tədqiqatı müasir poeziyadan bəhs etməsə də, onun nəsrin strukturunda mifopoetik ənənə axtarışları mövzumuzun tədqiq tarixi baxımından aktualıq kəsb edir. Göründüyü kimi, müəllif mifologizm adı altında ümumiləşdirdiyi mifopoetik ənənəni nəsr janrlarının poetik strukturunun ən müxtəlif

¹ Гаджиев, А. Поэтика современной прозы / А.Гаджиев. – Баку: Мутарджим, – 1997. – 204 с.

səviyyələrində aşkarlaya bilmişdir. Bu da eyni ənənəni poetik janrların strukturunda araşdırmaq baxımından faydalı təcrübə verir.

Filologiya elmləri doktoru Pərvanə Bəkirqızının “Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu” adlanan monoqrafiyasının “Mif və ədəbiyyat: problemin qoyuluşu və tipologiyası” adlanan birinci fəslində mifopoetik təfəkkür və dünya filoloji fikrində mif konsepsiyaları, bədii yaradıcılıqda mifoloji düşüncənin ifadə spesifikasının nəzəri təhlili, “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında demonik obrazlar sistemi: semantika və funksiya” adlanan ikinci fəslində Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Pəri cadu” əsəri əsasında mifoloji obrazın simvola transformasiyası, Hüseyn Cavidin “İblis” dramı əsasında İblis obrazının dini-mifoloji konteksti və bədii mətnin mifopoetik aspekti, Mövlud Süleymanlının povestində demonik obrazın funksional xüsusiyyətləri, “Bədii düşüncənin mifoloji-folklor qaynaqları” adlanan üçüncü fəslində Yusif Vəzir Çəmənəminlinin “Qızlar bulağı” romanında mifopoetik elementlərin tarixi-mədəni konteksti, Elçinin “Mahmud və Məryəm” romanında dastan arxetipi və modern romanın imkanları, Mövlud Süleymanlının “Köç” romanı və “Yel Əhmədin bəyliyi” povestində mifoloji reminissiyalar (mif motivlərinin bədii ifadəsi), Kamal Abdullanın yaradıcılığında “Dədə Qorqud” süjetləri, postmodernist meyllər və neomifoloji təşəkkür, “Epik süjetin təşkilində mifoloji xronotopun rolu” adlanan dördüncü fəslində isə Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Xortdanın cəhənnəm məktubları” əsərində “o biri dünyaya səyahət” mifoloji motivi, Yusif Səmədoğlunun “Deyilənlər gəldi başa” romanında mifoloji məkanın funksiyası, Anarın “Ağ qoç, qara qoç” romanında nağıl xronotopunun dekonstruksiyası kimi məsələlər tədqiq olunmuşdur².

Göründüyü kimi, Pərvanə Bəkirqızının tədqiqatında müasir Azərbaycan nəsrinə və dramaturgiyasına mifopoetik ənənələrdən bəhs olunur. Burada poeziya məsələlərinə toxunulmasa da, qeyd etməliyik ki, istər Pərvanə Bəkirqızının, istərsə də Asif Hacıyevin monoqrafiyalarında müasir ədəbiyyatda mifopoetik ənənə

² Bəkirqızı, P. Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu / P.Bəkirqızı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015. – 248 s.

probleminin nəzəri-metodoloji əsasları kifayət qədər ciddi və əsaslı şəkildə əhatə olunmuşdur. Bu cəhətdən, sözügedən müəlliflərin formalaşdırdıqları nəzəri-metodoloji baza bizim tədqiqatımız baxımından da əhəmiyyət kəsb edir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mətanət Abbasovanın “Azərbaycan xalq şeirinin mifoloji kökləri və poetik sistemi” adlanan elmlər doktorluğu dissertasiyası, göründüyü kimi, xalq poeziyasında mifopoetik ənənə məsələlərindən bəhs edir. Dissertasiyanın “Xalq ədəbiyyatında “mif və bədii yaradıcılıq” probleminin nəzəri-metodoloji əsasları” adlanan birinci fəslində bədii mətnin strukturunun mifogenezis konteksti, ilkin mifoloji mətnlərin poetik təcrübənin arxeformaları olması (animizm, totemizm, fetişizm, magiya), mifin poetikası və xalq poeziyasına transformasiyası, “Xalq şeirinin mifik özəllikləri və janr sistemi” adlanan ikinci fəslində xalq şeirinin janr strukturu və mifopoetikası, Azərbaycan xalq şeirinin təsnifi prinsipləri, ibtidai peşələrə həsr olunan nəğmələrin mif yaradıcılığı təcrübəsinin poetik şəkilləri olması, mifoloji ritmika və ibtidai peşələrə həsr olunan nəğmələrin ritmik-melodik strukturu, ovsunların xalq şeiri kimi magik-mifoloji strukturu, mərasim nəğmələrinin mif-ritual konteksti, mövsüm mərasimi nəğmələrinin mifopoetikası, məişət mərasimi nəğmələrində sinkretiklik və improvizasiya, yas mərasimi nəğmələrinin mifopoetikası, toy mərasim nəğmələrinin janr xüsusiyyətləri və mifopoetikası, lirik xalq mahnılarının forma və məzmun xüsusiyyətlərinin mifopoetik konteksti, “Xalq şeirinin obrazlar sistemi və mifogenezis” adlanan üçüncü fəslində arxaik poetik sistem və təbiət kultları, dağ, su və od kultlarının mifopoetikası, xalq şeirində islami görüşlərin modelləşməsi, xalq şeirinin mədəni-tarixi modelləşmə konteksti və üslubu özəllikləri, “Xalq şeirinin poetik strukturunda mifik dünya modeli” adlanan dördüncü fəslində isə mifopoetik sistemdə predmet-obrazların spesifikasiyası, xalq şeirinin poetik sistemində sayların mifoloji simvolikası, heyvan və quş obrazlarının mifoloji semantikasi, rənglərin mifoloji simvolikası kimi məsələlər öyrənilmişdir³.

³ Abbasova, M.M. Azərbaycan xalq şeirinin mifoloji kökləri və poetik sistemi / (filologiya üzrə elmlər doktoru dissertasiyası) / – Bakı, 2018. – 309 s.

Bütövlükdə götürdükdə müasir poeziyada mifopoetik ənənə problemi indiyədək monoqrafik planda öz həllini tapmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: XX yüz il poeziyasının Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavidin, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Mirzə Ələkbər Sabir, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Ramiz Rövşən, Rüstəm Behrudi və s. kimi nümayəndələrinin poetik yaradıcılığı, *predmetini isə* bu adı çəkilən və çəkilməyən sənətkarların yaradıcılığı əsasında mifopoetik ənənə probleminin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın qarşısında duran əsas məqsəd XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənə probleminin tədqiqidir. İşdə bu məqsəddən irəli gələn vəzifələr aşağıdakı dörd əsas araşdırma istiqamətini əhatə edir:

1. Dissertasiya probleminin həllinə mifopoetikanın nəzəri əsasları və (Azərbaycan poeziyasında tədqiqi) elmi-ədəbi imkanları kontekstində baxışın həyata keçirilməsi;

2. XX yüzil romantizm və tənqidi realizm təmsilçilərinin poeziyasında mifoloji arxetiplərin tədqiqi;

3. XX yüzil Azərbaycan sovet poeziyasında mifik simvolların funksional semantikasının tədqiqi;

4. XX yüzil poeziyasında mifin milli özünüdərək ideyalarının ifadəsində funksional imkanlarının tədqiqi.

Tədqiqatın metodları. Tarixi-müqayisəli, müqayisəli-təsviri, müqayisəli-tipoloji tədqiqat metodlarının, o cümlədən bir sıra hallarda yerindən asılı olaraq etnopoeitik, struktur-semiotik, srstruktur-semantik yanaşmaların tətbiq olunduğu mövcud dissertasiyanın nəzəri-metodoloji bazası, əsasən, üç istiqamətdəki ədəbiyyatları əhatə edir:

1. Mifopoetika, mifologiya, folklorşünaslıq, mif-ədəbiyyat münasibətlərinin strukturu və semantikasi, mifin genezisi və təkamülü, poetik düşüncənin genezisi ilə bağlı dünya və Azərbaycan alimlərinin tədqiqatları;

2. XX və XXI əsr Azərbaycan poeziyasının tədqiqi sahəsində mövcud nəzəri-metodoloji təcrübə;

3. Türk mifik-poetik düşüncəsi üçün xarakterik olan obraz və motivlərlə bağlı tədqiqatlar.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyada müdafiyyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Mifin ölməzliyi, daim transformasiya olunaraq özü-özünü yenidən yaratması tezisi XX yüzil Azərbaycan poeziyasında da özünün təsdiqini tapmışdır. Bu dövr Azərbaycan şairlərinin mifə müraciəti remifoloji mahiyyət daşımaqla mifin bədii düşüncədə yenidən mənalandırılması kimi təzahür etmişdir.

2. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənə mifik düşüncə arxetiplərinin milli poetik düşüncə tariximizdəki fasiləsiz funksionallığının təzahürüdür. Bu baxımdan, XX yüzil Azərbaycan poeziyasında bədii remifologizasiya təcrübəsi həm də əvvəlki epoxaların zəngin mifopoetik ənənələrini özündə yaşadır.

3. Hüseyn Cavid, Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq və s. kimi sənətkarların yaradıcılığında milli özünüifadə formulları kimi təzahür edən mif sovet epoxasının iki nəhənginin – Səməd Vurğun və Rəsul Rzanın da yaradıcılığında poetik simvollar olaraq keçir, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Ramiz Rövşən, Rüstəm Behrudi və s. kimi şairlərin yaradıcılığında milli özünüdərk və simvolik düşüncə obrazları kimi təzahür edir, Kamal Abdulla və s. şairlərin postmodern poeziyasında dekonstruksiya obyektinə çevrilir.

4. Türk mifologiyasında inanclar sistemində yer almış ağac kultu XX yüzil Azərbaycan poeziyasında da diqqətəlayiq yer tutur. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında bu ənənə davamlı şəkildə izlənilir. Ağac arxetipi ilkin stixiyamı simvollaşdıran obrazlardan biri kimi dünyanın quruluşunun əsas parametrlərini, insanla Tanrı, yer ilə göy arasında zəruri olan əlaqələri transformativ formada təqdim edərək minillik Azərbaycan poeziyasının yaşarı ənənələrindən biri hesab olunur.

5. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında suyun magik xüsusiyyətlərinin, xariqüladə keyfiyyətlərinin müqəddəsləşdirilməsi, ondan istək diləmənin, mifoloji antropomoflaşdırılmanın, yəni insaniləşdirilmənin tərənnümü xalqımızın ta qədimlərdən suya yüksək dəyər verməsindən irəli gəlir.

6. Azərbaycan poeziyasında rast gəlinən “nur”, “ışıq” sözləri xalqımızın mifik təfəkküründə mövcud olan “xoşbəxtlik odu” ilə

əlaqəlidir. Ədəbiyyatda “nur” ənənəvi olaraq – “həyatverici”, “həyat yaradan”, “yaşadan qüvvə” mənasında işlənmişdir. Bu ənənə əsrlər boyu davam etmiş və bu gün də etməkdədir. Müasir Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında mifik düşüncə üçün xarakterik olan arxetiplər daim aktuallaşaraq zəngin obrazlar cərgəsi yaratmışdır.

7. Zamandan narazı, incik olub, ondan üz döndərən Hadi öz poetik xəyal və düşüncələrində fəvqəladə aləmə, mistik obrazlarla zəngin mifik dünyaya da üz tutmuşdur. Bu cəhətdən onun yaradıcılığında mifopoetik ənənə poetik lay kimi müşahidə olunur. Hüseyn Cavidin yaradıcılığı mifoloji arxetiplərlə zəngindir. Onun bədii dünyasında Tanrı arxetipi xüsusi yer tutur. Bu arxetip yazıcının yaradıcılığında ideya mərkəzini, dini-fəlsəfi, ontoloji, sosial-tarixi, mənəvi-bioqrafik, aksioloji aspektlərin kəsişmə nöqtəsini ifadə edir. Abbas Səhhətin şeirlərində mifik elementlər yüksək təxəyyül vasitəsilə yeni bədii obrazlarda təcəssüm olunmuşdur. Abdulla Şaiqin istər romantik ruhlu şeirlərində, istərsə də uşaq şeirlərində mifik obraz və motivlərə geniş təsadüf olunur. Mifoloji obraz və motivlər onun göstərmək istədiyi mətləblərin ifadə vasitəsinə çevrilmişdir. Mirzə Ələkbər Sabir öz yaradıcılığında daima ibtidai insan təfəkkürünün, ənənəvi düşüncənin bədii məhsulu olan mifoloji elementlərdən ustalıqla qidalanmışdır.

8. Azərbaycan sovet poeziyasında mifopoetik ənənənin tədqiqi özünə fərqli yanaşma tələb edir. Çünki sovet poeziyası birmənalı şəkildə sərt sosializm realizmi metodu əsasında yaradılırdı və onun öz ideoloji-fəlsəfi əsasları, bədii-estetik prinsipləri və normaları var idi. Mifopoetik ənənə isə mahiyyəti etibarilə sosializm realsizmi yaradıcılıq metodu ilə, yumşaq desək, uzlaşmırdı. Lakin buna baxmayaraq biz Azərbaycan sovet poeziyasının Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Mikayıl Müşfiq və s. kimi nəhənglərinin yaradıcılığında mifopoetik ənənə ilə tez-tez qarşılaşırıq. Milli düşüncə daşıyıcıları olan şairlərimiz mifik simvol və obrazlardan milliliyin qorunma, yaşadılma, fikrin örtülü çatdırılma vasitəsi kimi istifadə etmişlər.

9. XX əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycan poeziyasında mifik arxetiplər milli özünüifadə motivlərinin təkcə alt qatı olaraq qalmadı, üzə çıxmağa, milli ideyaların simvolları kimi tərənnüm

olunmağa başladı. Bu dövrün görkəmli sənətkarı Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında mif simvolik ifadə vastəsi kimi özünəməxsus yerə sahibdir. Məmməd Arazın yaradıcılığında mifoloji obrazlar – simvolik arxetiplər mətnin ifadə və təsvir planında özünü göstərməkdədir. Ramiz Rövşən poeziyasının bütün sirri-sehri mifdən gəlir, miflə davam edir və elə mifə doğru da gedir. XX yüz il Azərbaycan poeziyasında türk mifologiyası ilə “nəfəs alan” şair Rüstəm Behrudidir. Onun yaradıcılığını hətta türk mifologiyasının müasir dövrümüzdə canlı təzahürü, yaxud yenidən “dirilməsi” də saymaq olar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada bir çox mühüm yeni elmi nəticələr əldə olunmuşdur. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Mif XX yüzil Azərbaycan poeziyasında zəngin mifopoetik mənə ənənələri yaratmışdır. Ağac, su, od, işıq/nur kimi ilkin təbiət stixiyaları ilə bağlı mifik obrazlar müxtəlif ideyaların, əsasən, milli özünüdərk və özünüifadə ideyalarının ifadə vasitəsinə çevrilmişdir.

2. Məhəmməd Hadi poeziyasında pəri obrazının təhlili göstərdi ki, mifik obrazlar romantik düşüncənin gerçəkləşməsinin uyğun ifadə modelləri kimi çıxış edir.

3. Hüseyn Cavidin bədii təxəyyül dünyasında Tanrı arxetipinin araşdırılmasının nəticələrinə görə, mifik arxetiplər XX yüzil poeziyasında romantik düşüncənin aktiv funksional formulları rolunu oynamışdır.

4. Abbas Səhhət poeziyasında mifopoetik löhvələrin araşdırılması nəticəsində aydın oldu ki, mif öz obraz, motiv və ideyaları ilə poetik təxəyyülün imkanlarını hüdudsuz şəkildə genişləndirmişdir.

5. Abdulla Şaiqin şeirlərində mifik obraz və motivlər milli ideyaların ifadə vasitəsi kimi çıxış etmişdir.

6. Mirzə Ələkbər Sabir satiralarının tədqiqi göstərdi ki, mif XX yüz il poeziyasında gülüş kodunun aktiv funksionallığa malik ifadə vasitəsi olmuşdur.

7. Səməd Vurğun poeziyasında ritual-mifoloji ənənə, su, qaya arxetipləri və at kultu, kosmoqonik mif motivləri müəllif ideyasının ifadə vasitəsi kimi çıxış etməklə, həm də “mif fakturası” kimi onu dövrünün təqiblərindən qoruyan vasitə rolunu oynamışdır.

8. Rəsul Rza yaradıcılığında mifik kultlarla bağlı obrazlar özlərinin mifə xas “məkan-zaman sərbəstliyi” dialektikası ilə bədii ideyanın “sərbəst şeir” metrikasına hüdudsuz ifadə planı vermişdir.

9. Mif Mikayıl Müşfiq şeirinin poetikasında coşqun ilhamın yaradıcı materialı kimi çıxış etmişdir.

10. Süleyman Rüstəm poeziyasının alt mənə qatlarında “gizlənən” mif bədii ideyanın ekspressif ifadəsinə xidmət etmişdir.

11. Mif Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında düşüncə simvolikası statusundadır.

12. Mifik simvollar Məmməd Araz şeirində poetik düşüncənin ilk qaynaqları ilə əlaqə vasitəsi rolunu oynamışdır.

13. Ramiz Rövşən poeziyası bütövlükdə mifin XX yüzil poeziyasında transformasiyası kimi çıxış edir.

14. Türk mifologiyası Rüstəm Behrudi yaradıcılığında yenidən rekonstruksiya olunaraq öz mövcudluğunu davam etdirməkdədir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya eyni zamanda həm nəzəri, həm də praktiki aktuallığa sahibdir. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti burada əldə olunmuş elmi nəticələrin filoloji fikirdə yeni araşdırmalarda tətbiq olunma imkanları ilə müəyyənləşir. Müasir və ümumən ədəbiyyatda mifopoetik ənənə problemi xüsusilə mifokritika baxımından böyük tədqiqat perspektivlərinə malikdir. Bu da öz növbəsində Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında aparılacaq gələcək tədqiqatlarda bu işin nəticə və yeniliklərdən istifadə imkanları təqdim edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ilk növbədə tədris prosesi ilə şərtlənir. Müasir Azərbaycan poeziyası universitetlərin filologiya fakültələrində aparıcı fənlərdən biri kimi öyrədilməkdədir. Bu amil öz növbəsində bu dissertasiyadan əlavə praktiki dərs vəsaiti kimi istifadə imkanları verir.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işi AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyada əldə olunmuş əsas nəticələr və yeniliklər müəllifin ölkədaxili və xaricində Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi jurnallarda çap etdirdiyi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın ümumi həcmi: Tədqiqatın giriş, dörd fəsil və nəticədən ibarət olan ümumi həcmi: 576 444 işarədir. (I fəsil: 92 000

işarə; II fəsil: 164 000 işarə; III fəsil: 178 000 işarə; IV fəsil: 116 000 işarə).

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

“**Giriş**”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, obyektə və predmetə, işlənmə dərəcəsi, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiyyəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilir, elmi yenilikləri sadalanır, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeasiyası və tətbiqi, həmçinin ümumi həcmi haqqında məlumatlar verilir.

Dissertasiyanın “**Mifopoetika probleminin nəzəri əsasları və elmi-ədəbi tədqiqi imkanları**” adlanan birinci fəslində “mifopoetika” konsepti, mif-ədəbiyyat münasibətlərinin nəzəri aspektləri, müasir poeziyada ilkin təbiət stixiyaları ilə bağlı mifik arxetiplərin elmi-ədəbi tədqiqi imkanları kimi məsələlərdən bəhs olunur.

Birinci fəslin “**“Mifopoetika” filoloji düşüncə konsepti kimi**” adlanan birinci paragrafında göstərilir ki, mifopoetik ənənə bütün hallarda fərdi müəllif yaradıcılığına aid əsərlərdə (“fərdi yaradıcılığı əks etdirən əsərlərdə”) öyrənilir. Əgər əsər fərdi yaradıcılığın yox, kollektiv yaradıcılığın məhsuludursa, bu halda həmin əsərdəki mifoloji struktur və obrazların öyrənilməsi “mifopoetika” adı altında deyil, “mifoloji bərpə” adı altında aparılır.

Ədəbiyyata münasibətdə fərdi yaradıcılığı əks etdirən əsərlər hər hansı nasirin, şairin, dramaturqun yaratdığı əsərlərdir. Kollektiv yaradıcılığın məhsulu olan əsərlər isə folklor mətnləridir. Yazılı bədii mətnlərdəki mifoloji struktur və obrazlarla (başqa sözlə desək, mifologizmlər) folklor mətnlərindəki mifologizmlər arasında funksional mənə fərqləri vardır. Mifoloji mətnlər, belə demək mümkündürsə, folklorun əvvəlki mərhələsi, folklor mətnləri də bu mənada mifoloji mətnlərin davamıdır.

Mətnə mifopoetika baxımından yanaşma onu fərqli metodoloji kontekstə gətirmək deməkdir. Bu isə prof. Şirindil Alışanlının yazdığı kimi vacib məsələdir: *“Bu gün humanitar elmlərin ən böyük problemi metodologiya məsələsidir. Qərb ədəbiyyatşünaslığında strukturalizmin və poststrukturalizmin böhranı, keçmiş sovet*

məkanında marksist-leninçi metodologiyanın inkarı ədəbi-nəzəri fikri də yeni axtarışlara sövq edir”⁴

Bədii mətnlərin genezisi bütün hallarda mifə gedib çıxır. Prof. Rəhim Əliyev yazır ki, *“yazıya qədər söz-miflər olmuşdur. İndi prinsipial cəhəti vurğulayaq: söz-miflər müasir nitq qabiliyyətindən qədimdir. Bu söz miflər totemlər idi. İbtidai insanlar bu söz mifləri təbiət heyvanlarından və ya özlərindən biri kimi reallıq hesab edirdilər. Çünki hələ şeylə ad arasında fərq dərk edilmirdi. Amma onlarla bağlı süjetlər ancaq fonetik yazı dilindən sonra yaranıb”⁵.*

“Mifopoetika” dar və geniş mənalara malikdir. Termin öz mənasını zamanla genişləndirmiş, dərinləşdirmişdir. S.P.Belokurova “mifopoetika” anlayışı ilə bağlı yazır: *““Mifopoetika” terminini müasir mənasında mifin (mifoloji süjet, obraz, motiv və sairənin) əsərdəki “proyeksiyasının” (inikasının – X.S.) öyrənilməsi kimi izah etmək olar”⁶.*

Buradan aydın olur ki, “mifopoetika” zamanla həm bir termin, həm də poetika elminin bir sahəsi kimi öz məna sərhədlərini genişləndirməkdə davam edir. Lakin bu zaman “mifopoetika”nın “klassik mahiyyəti” dəyişməz qalır. Həmin mahiyyətə görə, mifopoetika bədii mətdə mifin necə inikas olunmasını öyrənir. “Mifopoetika” filoloji düşüncə konsepti kimi öz məna hüdudlarını artıq bu istiqamətlərdə də fasiləsiz olaraq genişləndirməkdədir. XX yüzil Azərbaycan poeziyası mifopoetik tədqiqatın bu istiqamətləri baxımından zəngin material verir.

Birinci fəslin **“Mif-ədəbiyyat münasibətlərinin nəzəri aspektləri”** adlanan ikinci paragrafında göstərilir ki, miflər insan təfəkkürünün ilkin nümunəsi olduğu üçün daim yaradıcı şəxsiyyətlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə Nizami poeziyasında çoxlu mifoloji

⁴ Alışanlı Ş. Tarixi poetika və ədəbiyyatşünaslığın müasir mərhələsi // Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası. II kitab. Poetik fikrin təkamülü. – Bakı: Elm, – 2006, – s. 15

⁵ Əliyev, R. Sözü mifi, fonetik sözün və fonetik yazının mənşəyi barədə / R.Əliyev. – Bakı: Mütərcim, – 2011, – s. 78

⁶ Белокурова, С.П. Словарь литературоведческих терминов / С. П. Белокурова. – Санкт-Петербург: Паритет, 2006. – с. 151

obrazların və süjetlərin təsviri mifologiyaya diqqətin qədim tarixə malik olmasını təsdiq edir. Mifologiya sivilizasiyaya qədərki (yazılı mədəniyyətlərə qədərki) hadisə olsa da, ümumən poeziyanın tarixində və müasir şeirdə müxtəlif formalarda yaşamaqda davam etmişdir. Bəşəriyyətin sosial-mədəni və intellektual inkişafında kortəbii şəkildə yaranan əsətlərin, fantaziya ilə zəngin olan əfsanələrin, mif adlandırdığımız poetik hadisələrin müstəsna rolu olmuşdur. Miflərə, mifoloji görüşlərə xalqımızın şifahi və yazılı ədəbiyyatında geniş yer verilmişdir. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” oncildliyinin birinci cildində qeyd olunduğu kimi: *“Mif-əsatir hər bir mədəniyyətin həm təməlini, həm də müasir məzmununu müəyyənləşdirən ilkin təfəkkür hadisəsidir. Etnokültürəl ənənə mifologiyada müxtəlif sahələrdə, müxtəlif şəkillərdə əks etdirildiyi kimi, bu sahələrə aid mətnlər də bizə çeşidli mifoloji materiallar verməkdədir”*⁷.

Hal-hazırda klassik ədəbi irsimizə nəzər saldıqda Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin, sonralar Mirzə Ələkbər Sabirin, Abbas Səhhətin, Məhəmməd Hadinin Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın, Mikayıl Müşfiqin, Rəsul Rzanın, Ramiz Rövşənin, Sabir Rüstəmxanlının, Rüstəm Behrudinin və başqa şairlərin poeziyasında mifoloji görüşlərin əks-sədası özünü bir ənənə olaraq qabarıq şəkildə göstərir. XX əsr Azərbaycan poeziyası nümayəndələrinin şeirləri öz dövrünün ideoloji cərəyanları, fəlsəfəsi ilə, özündən əvvəl əldə etdiyi mədəni nailiyyətlərlə, o cümlədən, mifoloji görüşlərlə təmasda inkişaf etmiş, ictimai fikrin poetik ifadəsinə çevrilmişdir.

Qeyd edək ki, mifin ədəbiyyata təsiri mürəkkəb problemdir. Burada məsələnin mürəkkəbliyi problemin diaxron və sinxron strukturu ilə bağlıdır. Məsələyə təkcə **diaxron-tarixi kontekstdə** yanaşdıqda mənzərə sadə təsir bağışlayır. Belə ki, ədəbiyyat öz qaynağını folklordan, folklor da öz qaynağını mifdən götürür. Bu halda “mif-folklor-ədəbiyyat” tarixi-diaxron silsiləsi alınır. Bəşər mədəniyyətinin başlanğıcı **mifoloji epoxa** kimi səciyyələndirilir. Bu epoxanın şüuru bütövlükdə “mifologiya” termini ilə işarələndirilir.

⁷ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi [10 cildə]. Şifahi xalq ədəbiyyatı / – Bakı: Elm, – Cild 1. – 2018, – s. 233

Mifoloji epoxanın başa çatması ilə yeni epoxa başlanır. Həmin dövr isə **tarixi şüur epoxası** hesab olunur. Yeni epoxaya keçid zamanı mifoloji şüur sistemi dağılır, onun bətnindən yeni şüur sistemi, yəni elmdə “tarixi şüur” adlandırılan yeni düşüncə tipi baş qaldırır. Yeni düşüncə, təbii ki, köhnə düşüncənin materialları əsasında qurulur. Beləliklə, mifoloji təsəvvürlər sistem kimi dağılsa da, yox olmur, tarix şüur tipinə transformasiya olunur. Başqa sözlə desək, mifologiya parçalanır, ondan din, folklor, ibtidai fəlsəfə və s. inkişaf edir. Məsələyə ədəbiyyat aspektindən yanaşsaq, ilkin əcdadlar, qəhrəmanlar haqqında, yerin, göyün, insanların, ilk əşyaların, ilk adət-ənənələrin yaranması haqqında mifik hekayələr əfsanələrə, rəvayətlərə, nağıllara, dastanlara və s. çevrilir. Yaxud mifoloji məbudların (*məbud* – ibadət edilən, tapınılan deməkdir) şərəfinə qoşulmuş mərasim nəğmələri xalq şeirinin ilkin nümunələri kimi çıxış edir. Beləliklə, folklor bədii söz yaradıcılığı kimi mifik söz yaradıcılığının (mifopoetkanın) davamı olaraq meydana çıxır. Mif öz varlığını folklorla transformasiya olunmaqla qoruyur və davam etdirir⁸.

Deməli mifyaratma xüsusiyyəti müxtəlif şəkillərdə və formalarda mütəmadi olaraq davam edir. Biz deyərdik ki, mif-ədəbiyyat münasibətlərinin bu aspekti müasir poeziyada və ümumiyyətlə bədii əsərlərin bütün növləri və janrlarında mifopoetik ənənəni araşdıran hər bir tədqiqatçı üçün çox mühümdür. Tədqiqatçı istər bədii əsərə istər müəllif tərəfindən daxil edilən məlum/eksplisit mifi, istərsə də müəllifə qədər artıq mətnin poetik strukturunun dərinliklərində mövcud olan məchul/implisit mifi araşdırarkən mifin və ümumiyyətlə mifopoetik ənənənin mifin ölməzliyi, daim özü-özünü yaratması və yaşatması tezisini ən vacib metodoloji qayda (bəlkə də, qızıl qayda) kimi nəzərə almalıdır.

Birinci fəslin “**Müasir poeziyada ilkin təbiət stixiyaları ilə bağlı mifik arxetiplərin elmi-ədəbi tədqiqi imkanları**” adlanan üçüncü paraqrafında qeyd olunur ki, mif istər müasir poeziyada, istərsə də ümumən poeziyanın bütün tarixində bədii mətnin bətnində müxtəlif

⁸ Sultanova, X. Miflərin müasir ədəbiyyata təsiri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblər arası elmi məqalələr məcmuəsi). – Bakı, – 2016, – №1, – s. 180-184

forma və şəkillərdə mövcuddur. O, bu cəhətdən özünü mətnə obraz, motiv (ümumən: mifologem), ideya kimi göstərə bilər. Bütün bunların hamısını **arxetip** adı altında ümumiləşdirmək olar. Arxetip – yunan sözü olub, mənası “ilk obraz”, “nümünə” deməkdir. “Arxetip” incəsənətdə ilkin obraz, orijinal, miflərin, folklorun və bütövlükdə mədəniyyətin özünün əsasında duran və nəsillərdən nəsillərə keçən ümumbəşəri simvollarıdır. Ədəbiyyatda isə “arxetip” folklor və ədəbi əsərlərdə tez-tez təkrarlanan obraz, süjet və motivləri bildirir⁹

Qeyd olunan paraqrafda göstərilir ki, XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifoloji görüşlərin müəyyən transformasiyaya uğrayaraq təzahür etməsi qanunauyğun prosesdir. Çünki cəmiyyətin özü yeniliyə, təkamülə doğru gedir. Vəqif Yusiflinin göstərdiyi kimi: “Azərbaycan poeziyasının minillik təcrübəsi sübut edir ki, onun inkişafının hər bir mərhələsində yeniliyə, yeni meyl və tendensiyaların ifadəsinə kəskin ehtiyac duyulmuşdur. Yenilik axtarırları ədəbiyyatı həm məzmunca, həm də formaca təkmilləşdirir, onun daxilən zənginləşməsinə şərtləndirir. Çünki ədəbiyyat eyni prinsiplər, qaydalar və modellərlə qapanıb qala bilməz, bu prinsiplər və qaydalar məzmunca, mahiyyətə və forma-struktur baxımından dəyişməli, yeniləşməlidir”¹⁰.

Bu fikirlərə istinad edərək qeyd etmək olar ki, mifologiyanın da müasir poeziyada transformasiyaya uğraması zamanın tələbidir. Bu gün mifologiyadan qaynaqlanan şeirlərdə mətnə uyğun dəyişikliklər sənətkar və zaman “ayaqlaşması” prinsipinə əsaslanır. Bu sahədə hər bir şairin öz fərdi üslubu diqqət çəkir.

Mifologiya elminə məlum olduğu kimi bir çox kult simvolikaları ilə yanaşı ağac kultu türk həyat tərzini, onun mifik dünyaduyumu, dövlət quruculuğu və hegemoniyası ilə sıx bağlıdır. Kosmik dünya modelindən görünür ki, məhz ağac insanla Tanrı, yer ilə göy arasında əlaqə yaradan obrazdır. A. M. Saqalayev “Altay mif aynasında” əsərində qeyd edir ki, “dağ və göllə yanaşı, ağac da türk dini və

⁹ ru.wikipedia.org › wiki › Архетип (психол...

¹⁰ Yusifli, V. Poeziyanın yolları və illəri / V.Yusifli. – Bakı: Mütərcim, – 2009, – s. 40

mifologiyasının ən qədim obrazlarından hesab olunur. Hunlar ağaca at qurban kəsir, kəlləsini və dərisini də budaqlarına asırdılar”¹¹.

XX yüzil Azərbaycan poeziyasında bu ənənə Rəsul Rza yaradıcılığında davamlı şəkildə izlənilir. Şairin “Çinar”, “Çinaraltı”, “Çinar ömrü” və s. kimi şeirlərində ağacın mifoloji kosmoqoniyasının subyekti kimi insana çevrilmə faktları ilə üzləşirik. “Çinar” şeirindən bir parçaya nəzər salaq:

*Xan çinarım, əyməz məğrur başını,
Kimsə bilməz xan çinarın yaşını¹².*

Bu şeirdə biz ağacın mifik planda öyülməsi, antropomorflaşdırılması və mifik dünya ağacı rolunu yerinə yetirməsi ilə rastlaşırıq.

Mifologiyaya görə, insanın ilk doğuluşu ağac koğuşunda olduğu kimi axırı da ağac içində olur. Rüstəm Behrudinin “Ağac” şeirində də eyni motivlə üzləşirik. Xalqımızın insanın yaranması haqqında təsəvvürünə görə, Tanrı insandan qabaq doqquz budaqlı ağac yaratmış, ilk insan övladını bu ağac kağuşunda dünyaya gətirmiş və ağac kölgəsinə sığınmaq düşüncəsini onlara ilk bilgi olaraq vermişdir. Oğuz, Uyğur dastanlarında oğullar müqəddəs ağac koğuşunda yaradılmışdır. Ağac xalqımıza ilkin yaradılış inamı ilə çox bağlıdır:

*İlk gəlişim – ağac beşik,
Son gedişim ağac – tabut...¹³.*

Araşdırma göstərir ki, XX yüzil Azərbaycan poeziyasında ağac arxetipi ilkin stixiyanı simvollaşdıran obrazlardan biri kimi dünyanın quruluşunun əsas parametrlərini, insanla Tanrı, yer ilə göy arasında zəruri olan əlaqələri transformativ formada təqdim edərək minillik Azərbaycan poeziyasının yaşarı ənənələrindən biri hesab olunur¹⁴.

XX yüzil Azərbaycan poeziyasında da suyun bu cür müraciət qaynağı olmasına müxtəlif şairlərin şeirlərində yer verilir. Prof. Tahirə

¹¹ Сагалаев, А.М. Алтай в зеркале мифа / А.М.Сагалаев. – Новосибирск: Наука, – 1992, – с. 175

¹² Rza, R. Çinar ömrü / R.Rza. – Bakı: Azərnəşr, – 1990, – s. 15

¹³ Behrudi, R. Göz yaşlarından baxan Allah / R.Behrudi. – Bakı: Azərnəşr, – 2007, – s. 28

¹⁴ Sultanova, X. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında ağac kultunun izləri // “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqilər” jur., –2016. № 48, – s. 53.

Məmməd yazır: “XX əsrin başlanğıcında Azərbaycan ədəbiyyatında fikrin simvollarla ifadəsinə geniş şəkildə rast gəlirik. Abbas Səhhətin, Məhəmməd Hadinin, Əhməd Cavadın şeirlərində mənənin simvolik şəkildə ifadəsinə meyil açıqca hiss olunur. Sentimentalist və romantik sənətkarlarımızın ifadə tərzində simvolizm cərəyanından gəlmə bir çox ənənəvi cəhətlərlə rastlaşırıq. Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında isə simvollar xüsusi yer tutur. Onun əsərlərində simvolik adlar, obrazlar, hətta situasiyaların davamlılığı ilə rastlaşırıq. “Qız qalası” poeması isə başdan-ayağa simvolik səciyyə daşıyır”¹⁵.

Cəfər Cabbarlının “Ana” şeirində daha maraqlı mənzərə ilə rastlaşırıq:

Əs, ey külək, bağır, ey bəhri-biaman, ləpələm!

Atıl cahana sən, ey ildirım, alış, parla.

Gurulda, taqi-səməvi, gurulda, çatla, dağıl!

*Sön, ey Günəş, yağışın yağdır, ey bulud ağla!*¹⁶

Bu şeir ilk növbədə şair dünyasının hiss və həyəcanlarını əks etdirir. Şairin küləyə, amansız dənizə (suya), ildirıma, səməyə, Günəşə müraciəti müasir ədəbi estetika baxımından insan-təbiət münasibətlərinin poeziyada qəlibləşmiş formasıdır. Qəlib-forma ənənə olan yerdə yaranır. Demək, şairin təbiət stixiyalarına (küləyə, dənizə (suya), ildirıma, səməyə, günəşə) müraciəti bir qəlib kimi əski mifik ənənənin məhsuludur.

Folklorda suyun qabağını kəsən əjdahaya qurban vermə inancının izləri XX əsr Azərbaycan poeziya nümunələrində də özünü biruzə verməkdədir. Xəlil Rzanın eyni adlı şeirində “Apardı sellər Saranı” mahnısına birbaşa müraciət olunmuş və ona poetik tərzdə münasibət bildirilmişdir:

Arpa çayı aşdı daşdı,

Sel Saranı aldı, qacdı.

Sürmə gözlü, qələm qaşlı,

¹⁵ Məmməd, T. Azərbaycan ədəbiyyatında simvolizm. Simvolizmin tipoloji xüsusiyyətləri və Azərbaycan ədəbiyyatı // Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: inkişaf mərhələləri və problemləri: 2 cildə. I cild – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin inkişafı Fondu, – 2018, s. 185

¹⁶ Cabbarlı, C. Əsərləri / C.Cabbarlı. – Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, – c. 3, – 1969, – s. 4

*Apardı sellər Saranı,
Bir ala gözlü balanı.
Yox, bunu görməyin Arpa çayından,
Kim deyir Saranı sellər apardı.
Şahənşah bağından, Qış sarayından
Yurduma uzanan əllər apardı*¹⁷.

Göründüyü kimi, şeirdə adı çəkilən komponentlər real mahiyyətli olsa da, mifoloji obrazı təmsil edir. Şeirdə Sara obrazı-vətənin bütövlüyü, Od püskürən əjdaha isə Şahənşah bağı, Qış sarayı ilə eyniləşdirilmişdir. Bu və ya digər nümunələr təsdiq edir ki, XX əsr poeziyasında su obrazının bütün paradiqmaları ilkin su arxetipinin stixial-mifoloji simvolikası ilə sıx bağlıdır. Bu da öz növbəsində arxik-mifoloji yaddaşın müasir poeziya üçün daim aktual obrazlaşdırma vasitəsi olduğunu bir daha göstərir¹⁸.

İşıq/nur arxetipinin mifik-bədii simvolikasından bəhs olunarkən bildirilir ki, miflər hər bir xalqın şüuraltında yaşayan soy-kök, etnik kimlik arxetipinə bağlıdır. Nəslə yazılmış əsərlərdə miflər bu və ya digər formada təzahür etsə də, poeziyada mifopoetik görüşlər obrazlaşdırma vasitəsi kimi çıxış edir. Bu da xüsusi idrak forması olaraq şeir nümunəsinin dolğun dərk edilməsinə yardım edir. Hesab edirik ki, Azərbaycan poeziyasında rast gəlinən “nur”, “ışıq” sözləri xalqımızın mifik təfəkküründə mövcud olan “xoşbəxtlik odu” ilə əlaqəlidir. Ədəbiyyatda “nur” ənənəvi olaraq – “həyatverici”, “həyat yaradan”, “yaşadan qüvvə” mənasında işlənmişdir. Bu ənənə əsrlər boyu davam etmiş və bu gün də etməkdədir. Bu cəhətdən, Abbas Səhhətin günəşə müraciəti ilk baxışda ixtiyari poetik xitab təsiri bağışlayır. Lakin Günəşə müraciət, ondan işıq, nur şəklində kömək, mərhəmət istəmək insanların minillərin fəvqünə qalxan

¹⁷ Ulutürk, X.R. Secilmiş əsərləri / X.R.Ulutürk. – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 2, – 2005, – s. 91

¹⁸ Sultanova, X. Mifdən müasir poeziyaya (təbiət kultu su stixiyası əsasında) // Pedaqoji Universitetin xəbərləri. – Bakı, – 2016, № 2, – s. 264-270; Султанова, Х. От мифа к современной поэзии (на основе природного культа-стихия воды) // Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилёва. XIX Международная научная конференция “Русистика и современность” Казахстан, – Астана: – 22-24 сентября, – 2016, – с. 115-120

ritual-mifoloji davranış aktıdır:

*Ey sən, ey nəcmi-zahiri-dərخاب!
Oyan, artıq ürəkdə qalmadı tab.
Acıl, ey şəms, qəmi-səhaibdən!
Yüksəlib dövreyi-kamala yetiş.
Qurtar, ey sevgilim, məsaibdən,
Xubruluqda etidala yetiş.
Cıx ki, bitsin ləyali-fırqatimiz,
Gül tükənsin dəməvi-həsrətimiz¹⁹.*

Məhəmməd Hadinin də şeiriyat aləmi özü şairin təfəkküründə nurdan, işıqdan yoğrulub. Onun poeziya bəyanatı öz konkretliyi ilə fərqlənir:

*Nədir bilirsiniz şeir? Nurdən məstur,
Xəyal gülşəninin nuridir bu zadeyi-nur²⁰.*

Şair şeiri nurdan yazılmış, xəyal gülşəninin nurundan yaranmış övladı hesab edir. Şeirin “nurdən məstur” olması hərfi anlamda “sözün işıqdan yaranması” deməkdir. Bu, birbaşa irfani-mifoloji kosmoqoniya (yaradılış) ilə bağlıdır. Yaradılışın başlanğıcında mifoloji xaos durur. Kosmos – işıq, nur, həyat xaosdan təcəlla edir. Təcəllanın əsasında söz durur. Bu baxımdan, şeirin “nurdən məstur” olması kosmoqonik akt-formul kimi Azərbaycan poetik düşüncəsinin bütün tarixini çevrəlayir²¹.

Dissertasiyanın **“XX yüzil romantizm və tənqidi realizm təmsilçilərinin poeziyasında mifoloji arxetiplər”** adlanan ikinci fəslində Məhəmməd Hadi poeziyasında pəri obrazının mifopoetik semantikasını, Hüseyn Cavidin bədii təxəyyül dünyasında Tanrı arxetipi, Abbas Səhhət poeziyasında mifopoetik löhvələr, Abdulla Şaiqin şeirlərində mifik obraz və motivlər və Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında mifopoetik ənənə kimi məsələlərdən bəhs olunur.

¹⁹ Səhhət, A. Seçilmiş əsərləri / A.Səhhət. – Bakı: Lider nəşriyyatı, – 2005, s. 60

²⁰ Hadi, M. Seçilmiş əsərləri / M.Hadi. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005, – s. 8

²¹ Sultanova, X. Mifopoetik modelin yaradılmasında işıq mifologeminin rolu // Azərbaycan dili və Ədəbiyyatı tədrisi (elmi-metodik jurnal). – Bakı, – 2016, – №2, – s. 71-74; Sultanova, X. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında işıq/nur mifologemi // “Dədə Qorqud” jur., – Bakı, – 2016, – № 2, – s. 114-124

İkinci fəslin “**Məhəmməd Hadi poeziyasında pəri obrazının mifopoetik semantikasi**” adlanan birinci paragrafında göstərilir ki, özünün məşhur tədqiqatçısı olan prof. Əziz Mirəhmədov tərəfindən “Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndəsi” adlandırılan Məhəmməd Hadi poeziyası məzmun və mündəricəsi, ideya-bədii xüsusiyyətləri baxımından özünəməxsus hadisədir. Onun həyatı və yaşadığı dövr çox keşməkeşli olmuşdur. Əziz Mirəhmədov yazır: “*Bu həyat, (şairin – X.Sultanova) özünün dediyi kimi, “qəmli, ələmli” keçmiş, şair ehtiyac və məhrumiyyətin pis üzünü çox erkən görməyə başlamışdır*”²². Zamandan narazı, incik olub, ondan üz döndərən Hadi öz poetik xəyal və düşüncələrində fəvqəladə ələmə, mistik obrazlarla zəngin mifik dünyaya da üz tutmuşdur. Bu cəhətdən onun yaradıcılığında mifopoetik ənənə poetik lay kimi müşahidə olunur. Prof. Kamran Əliyev yazır: “*XX əsr Azərbaycan romantizmi poetikasında folklorla, mifologiya ilə bağlı simvolik obrazlar da xüsusi yer tutur. Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəlləri elə bir zaman idi ki, Azərbaycan mədəni həyatının bütün sahələrində folklorla güclü meyl yaranmışdı*”²³.

Məhəmməd Hadinin yaradıcılığından folklor-mifoloji obrazlar da keçir. O, uşaqlıqdan xalq ədəbiyyatı, nağıl və dastanlar, əfsanə və rəvayətlər, qoşmalar və gəraylılar, laylalar və bayatılar mühitində böyümüş və xalq düşüncəsinin ənənəvi obrazları təxəyyülünü daim həyacanlandırmışdır. Bu cəhətdən, şairin yaradıcılığında mifik semantikaya malik folklor obrazlarına, o cümlədən hürriyyət pərisi surətinə rast gəlinir. Təbii ki, hürriyyət pərisi XX əsrin əvvəllərində istiqlalə olan arzu və inamdan irəli gəlmiş, inqilablar həmin mövzunu əsrin ədəbiyyatında, poeziyasında canlandırılmışdır. Vəli Osmanlı yazmışdır: “*XX əsr Azərbaycan romantiklərinin geniş poetik vüsəti və sosial miqyaslı hürriyyət manifesti Məhəmməd Hadinin poeziyası ilə başlayır. Onun 1906-cı ildə yazdığı “Nəğməyi-əhrəranə” (Hürriyyət nəğməsi), “Azadlıq nəğməsi”*” şəiri bu “*Hürriyyət*”

²² Mirəhmədov, Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi (ön söz) / M.Hadi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I cild. / Tərt. ed.: M.İbrahimov, M.Cəfərov, Ə.Mirəhmədov. – Bakı: Elm, – 1978, -s. 5

²³ Əliyev, K. Azərbaycan romantizminin poetikası / K.Əliyev. – Bakı: Elm, –2002, – s. 155

romantizminə” həqiqi bir proloq oldu. Şeir 1905-ci ilin dekabrındakı inqilabi yüksəlişin təsiri ilə yazılıb. Burada romantika azadlıq anlayışının “hürriyyət” adı ilə xüsusiləşib obrazlaşmasından başlayır”²⁴. Prof. Alxan Bayramoğlu göstərir ki, “Məhəmməd Hadi vətən oğullarını dilbəri-hürriyyəti Əğyar əlindən hifz edib” xalqın heysiyyətini, namus və şərəfini uca tutmağa, baharın xəzanla əvəz olunmasının qarşısını almağa səsləyir. Çünki müəllifimiz – Azərbaycan türkləri şərəfli bir həyat arzusu ilə illərdən bəri alışıb yanır, mübarizə aparır”²⁵.

Hadinin 1906-cı ildə yazdığı “Pəriyi-vicdan” şeirində mifik pəri obrazının bədii-poetik cəhətdən geniş şəkildə mənalandırılmasına rast gəlirik. Hadi şeirdə azadlığı pəri qızı kimi tərənnüm edir:

*Düxtəri-napakdamən sanmayın hürriyyəti,
Hər kəs olmaz rahbayi-hicləgahi-vüsləti.*

*Oylə bir huriyi-ismətdir şü yarı işvədar
Şövməndani-vüsalə boylə istiğna satar*²⁶.

Şeirdə azadlıq/hürriyyət iki mifik obrazla təcəssüm etdirilmişdir: pəri və huri.

Huri – ərəb xalq poeziyası, pəri Azərbaycan mifik mətnləri ilə bağlı obrazlardır. Əlbəttə, Məhəmməd Hadinin yaradıcılığında mifopoetik ənənə yalnız pəri/mələk/huri obraz kompleksi ilə məhdudlaşmır. Sənətkarın yaradıcılığı bu baxımdan digər mifik arxetiplər baxımından da material verir.

İkinci fəslin “**Hüseyn Cavidin bədii təxəyyül dünyasında Tanrı arxetipi**” adlanan ikinci paragrafında bildirilir ki, öz əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında yeni mərhələnin, eləcədə mənzum dramın əsasını qoyan sələf və xələflərinə bənzəməyən Hüseyn Cavid qəlbinin dediklərini yazan, ömrü boyu həqiqətin əsiri olan, ancaq gözəlliyə tapınan qeyri-adi bir mütəfəkkir idi. Akademik İsa Həbibbəylinin yazdığı kimi: “*Ümumiyyətlə, Hüseyn Cavidin*

²⁴ Osmanlı, V. Məhəmməd Hadinin romantizmi / V.Osmanlı. – Bakı: Elm, 2006, – s. 111

²⁵ Bayramoğlu, A. Milli istiqlalın carçısı və tərənnümçüsü Məhəmməd Hadi / A. Bayramoğlu. – Bakı: Ləman ND MMC, – 2019, s. 58

²⁶ Hadi, M. Seçilmiş əsərləri [2 cildə] / M.Hadi. – Bakı: Elm, – 1978, – c. 1 – s. 39

yaradıcılığı bənzərsiz sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malikdir. Orijinal sənətkarlıq xüsusiyyətləri Cavid sənətinin təkrarsızlığını müəyyən edir. Bu orijinallıq Cavidin dramaturgiyasında da qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Onun dram əsərləri mövzusunə və ideyasına, süjet və kompozisiyasına, obrazlar aləminə, hətta, dilinə və üslubuna görə yenidir. Bu tipli dram əsərlərinə Cavidin nə özündən əvvəl, nə də ondan sonra rast gəlinmir”²⁷.

Prof. Bədirxan Əhmədov yazır: “Azərbaycan romantizminin poetikası zəngin və çoxçeşidlidir; burada folklor süjetlərindən tutmuş və ən müxtəlif özünəməxsus mövzular (tarixi, müasir), gözəlliyə münasibət, insanın daxili aləmi, irreal aləm, azadlıq və mübarizə, iblislik, platonik məhəbbət, vətən məhəbbəti, Şərq-Qərb qarşıdurması və qarşılaşdırması və s. kimi komponentlər başlıca yer tutur”²⁸.

Azərbaycan romantizminin bütün səciyyəvi xüsusiyyətləri, o cümlədən mifopoetik ənənəyə bağlılıq Cavid yaradıcılığında parlaq şəkildə təzahür edir.

Cavid yaradıcılığı mifopoetik ənənə baxımından zəngin material verir. Bu cəhətdən onun yaradıcılığında Tanrı arxatepi xüsusi yer tutur. Bu arxetip yazıçının yaradıcılığında ideya mərkəzini, dini-fəlsəfi, ontoloji, sosial-tarixi, mənəvi-bioqrafik, aksioloji aspektlərin kəsişmə nöqtəsini ifadə edir. Tanrı obrazı müəllif mifopoetikasının bütün sferalarını birləşdirən, bir-birinə bağlayan struktur başlanğıcıdır. Bu cəhətdən Hüseyn Cavidin qəhrəmanları Haqqın dərğahına gözəllik və sevgi qanadlarında gedib çata bilərlər:

Bir könülə iki sevgi yaraşmaz,

Könlü bir, sevgi bir, böyük Tanrı bir...²⁹

Şair burada Tanrıya gedən yolun məhz qəlbədən, könüldən keçdiyini bildirir. Lakin burada eyni zamanda Tanrı ilə insanın eyniləşdirilməsi var. Bütün sevgilər Tanrıya olan sevgir: Tanrıyı sevmək elə insanı sevmək deməkdir. Əsil sevgidə ikilik yoxdur.

²⁷ Həbibbəyli, İ. Hüseyn Cavid və sənəti / İ.Həbibbəyli. Əsərləri [10 cildə]. – Bakı: Elm və təhsil, – C. 2. – 2017, – s. 379

²⁸ Əhmədov, B. XX yüz il Azərbaycan ədəbiyyatı: mərhələlər istiqamətlər, problemlər / B.Əhmədov. – Bakı, Elm və təhsil, – 2015, – s. 87

²⁹ Cavid, H. Əsərləri [5 cildə] / H.Cavid. – Bakı: Lider nəşriyyat, – c. 2. – 2005, – s. 69

Burada miflə təsəvvüf iç-içədir. Təsəvvüfdə Allahla insanın eyniləşdirilməsi var. Mifdə bu, makrokosmla (dünya) mikrokosmun (insanın) eyniləşdirilməsi şəklindədir. Məsələn, dünya, onun ayrı-ayrı obyektləri böyük insan şəklində təsəvvür olunan ilk əcdadın ölümündən sonra onun bədənindən yaranır. Mifoloji dünya modelində dünya və insan vahid yaradılış prosesinin tərkib hissələridir. Mifologiyada yaradılışın əsasında əcdad durur. Əslində, Hüseyn Cavidin yardıcılığında geniş yer tutan tanrı arxetipi birbaşa əcdad obazı ilə bağlıdır. Mifoloji düşüncədə tanrı həm də ilkin əcdadla eyniləşir. Y.M.Meletinski yazır ki, mifologiyada “*mədəni qəhrəman (ilk əcdad kimi) təkamül prosesində tanrı-yaradıcı obrazına tərəf də, epik qəhrəman obrazına tərəf də inkişaf edə bilər*”³⁰.

Mifologiyada tanrı-yaradıcı obrazı və epik qəhrəman obrazı, əslində vahid “*mədəni qəhrəman*” kompleksini təşkil edən ilk əcdadın təkamül prosesinin iki ayrı istiqamətidir. Bu cəhətdən Hüseyn Cavid yaradıcılığında Tanrı/İnsan eyniləşdirilməsinin kökləri birbaşa Azərbaycan-türk mifik təfəkkürü ilə qaynaqlaşır. Hüseyn Cavidin mifopoetik ənənəyə bağlılığı yalnız Tanrı arxetipi ilə məhdudlaşmır. Mütəfəkkürün şairin yaradıcılığı mifik obraz və ideyalarla zəngindir³¹.

İkinci fəslin “**Abbas Səhhət poeziyasında mifopoetik löhvələr**” adlanan üçüncü paragrafında deyilir ki, XX yüzil romantik poeziyasını Abbas Səhhətsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ak. Kamal Talıbzadənin göstərdiyi kimi: “*Abbas Səhhət Azərbaycan xalqının bədii təfəkkürünə qiüvvətli təsir göstərmiş, orada özünə möhkəm yer tutan, XX əsr şeirinə yeni xüsusiyyətlər gətirən görkəmli şairlərdəndir*”³².

³⁰ Мелетинский, Е.М. Общее понятие мифа и мифологии // Мифологический словарь. Гл. ред. Е.М.Мелетинский. – Москва: Советская энциклопедия, – 1990, – с. 638

³¹ Sultanova, Kh. The Archetype of the God in H. Cavid’s Poetic World // Azərbaycan Beynəlxalq Elmi Konfransı (məqalə özetləri). Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Slavyan Universiteti Rating akademiyası, – Bakı: 15-16 noyabr, – 2018, – p. 23-27; Sultanova, Kh. The Archetype of God in the H.Cavid’s Poetry World // Journal of Awareness – Volume 4, – Issue 1, – 2019, – E-ISSN? – 2149-6544, – p. 147-152.

³² Talıbzadə, K. Abbas Səhhət (1874-1918) / A.Səhhət. Əsərləri, 2 cildə, I cild. Tərtib və qeydlərin, öz sözün müəllifi K.Talıbzadə. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, –1975, – s. XXVIII

Xalq içərisindən çıxmış, uşaqlıqdan folklor dünyasında böyümüş, mayası laylalar, bayatılarla yoğrulmuş Abbas Səhhətin şeirlərində mifik elementlərin yüksək təxəyyül vasitəsilə yeni bədii obrazlarda təcəssüm olunduğunu görürük. Şairin yaradıcılığında bu obraz və motivlər birlikdə “mifopoetik lövhələri” təşkil edir.

Abbas Səhhət güclü təxəyyülə malik, təbli şair olmuşdur. O, təbiətdən zövq alır, ruhunu dincəltmək üçün tez-tez təbiətin qoynuna gedir, onunla ünsiyyətə girirdi. Təbiət lövhələri onun təbini cüşa gətirir və şair təbiətlə mistik-xəyali, mənəvi-ekstatik ünsiyyətini misralara çevirirdi. Belə bir “ünsiyyətdən” yaranan şeirlərdən biri də “Dərya kənarında” əsəridir. Bir gün şairin ürəyi dövrənin qəmindən usanır və o, qəlbini bürüyən qüssədən qurtulmaq üçün dənizin sahilinə enir. O, dənizə tamaşa etdikcə ruhu yerindən oynayır. Uşaqlar dəstə-dəstə sahilə enib sevinc nidaları çıxarırlar. Onların sevinci, Günəşin dənizin səthində yaratdığı saysız-hesabsız nur zərrələri şairin ruhunu havalandırır: o, sanki vəcdə gələrək ekstaz halına düşür. Bu an dənizdə onun sevgilisinin surəti züھر edir: şair vəcd içərisində qeyri-ixtiyari sevgilisinin adını çəkən kimi huşu başından çıxır. Hara baxırsa – dəryaya, səhraya – yalnız sevgilisini görür və onunla ruhani-mistik ünsiyyətə girir:

*Ruhum, mələkim, sevdiciyim, nazlı sürüşüm,
Zikr oldu adın, uçdu başımdan yenə huşum.
Dəryaya baxıb, sevgili yarım, səni görrəm,
Səhraya baxıb, nazlı nigarım, səni görrəm*³³.

İndi bu bədii lövhələrin bədii-semantik sxemini quraq. Bu sxemdə üç element-obraz var: **Aşiq** – öz sevgilisinin hicrində yanıb-qovrulmuş subyekt; **Məşuq** – aşıqı qəmlər oduna salıb, ona ayrılıq əzabı verən obyekt; **Mediator** – aşıqla məşuq arasında mistik-mənəvi vüsəl yaradan dəniz(dərya, ümman). Qeyd edək ki, bu obraz-elementlərin hamısı klassik poeziyanın ən məşhur funksional obrazlarıdır. Bu cəhətdən, A.Səhhətin dənizlə mistik-mənəvi ünsiyyəti, bu ünsiyyətlə sevgilisinə xəyalən qovuşması klassik poeziyada bir ənənədir. Bu ənənədə cansız təbiət ünsürləri – külək,

³³ Səhhət, A. Əsərləri [2 cildə] / Tərtib və qeydlərin, öz sözün müəllifi K.Talıbzadə / A.Səhhət. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, –1975, – c. 1. – s. 12.

su və s. aşıqla məşuq arasında vasitəçi-mediator rolunu oynayır. Təbiət ünsürlərinin sevgililərini bir-birinə qovuşdurması öz kökləri etibarilə birbaşa mifopoetik ənənəyə aiddir. Səhhət şeirində də Su/Dəniz/Dəryanın bu rolu təsadüfi olmayıb, bilavasitə su stixiyasının mifoloji funksiyasından irəli gəlir.

İkinci fəslin “**Abdulla Şaiqin şeirlərində mifik obraz və motivlər**” adlanan dördüncü paragrafında göstərilir ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, ictimai və pedaqoji fikrinin görkəmli nümayəndəsi, “böyük müəllim”, şair, dramaturq, yazıçı, publisist, pedaqoq, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi Abdulla Şaiq zəngin yaradıcılığa malik olmuşdur.

Abdulla Şaiqin istər romantik ruhlu şeirlərində, istərsə də uşaq şeirlərində mifik obraz və motivlərə geniş təsadüf olunur. O, xüsusilə uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə folklor-mifoloji obrazlara müraciət etmişdir. Bəzən isə mifoloji obraz və motivlər onun ifadə etmək istədiyi mətləblərin ifadə vasitəsinə çevrilmişdir. Məsələn, şairin “Nişanlı qız” şeirində belə bir səhnə təsvir olunur: istəmədiyi insana zorla nişanlanmış qız gecə qaranlıqda oturub, bəxtindən şikayət edir:

*Zülmət gecədə nişanlı bir qız
Bir hüzn, kədər içində yalqız.
Atəşli düşüncələrlə inlər,
Bəxtindən uzun şikayət eylər...
...Söylər: “Bu üzük mənə nişandır,
Könlüm tək onun da bəxti qandır.
Layiqmidir, ey həyat, – söylər, –
Bir div ola bir pərilə həmsər³⁴.*

Göründüyü kimi, zorla sevmədiyi insana nişanlanmış qız nişanlısını divə, özünü isə divin oğurlayıb, öz qalaçasında, yaxud “Məlikməmməd” nağlında olduğu kimi, öz yeraltı sarayında əsir etdiyi pəri qızına bənzədir. Bəlkə də, bu qız çox zəif bir ümidlə elə nağıllarda olduğu kimi onu xilas edəcək qəhrəmanı gözləyir. Lakin Şaiqin lirik qəhrəmanı nağıllar aləmində deyil, real dünyada yaşayır: onun bu vəziyyətdən heç bir çıxış yolu yoxdur.

³⁴ Şaiq, A. Seçilmiş əsərləri [3 cildə] / A.Şaiq. – Bakı: Avrasiya Press, – 2005, – c. 1. – s. 7

Biz bu şeirin mifopoetik ənənə kontekstində təhlili zamanı bir psixoloji məqamı qabartmaq istəyirik. Zorla başqasına nişanlanmış qız Abdulla Şaiq şeirinin lirik qəhrəmanıdır. Əslində, psixoloji baxımdan qızın keçirdiyi düşüncələr müəllifin yaşantıları, dərdləri, iztirablarıdır. O dövr Azərbaycanında ataları tərəfindən belə zorla faciəyə düçar edilmiş saysız-hesabsız qızların ağrı-acılarını öz qəlbində, düşüncəsində hiss edən, onları xəyalən yaşayan Abdulla Şaiqin təxəyyülündə qızların bu halı ilə divlərin zorla qaçırdıqları qızların halı arasında oxşarlıq mifopoetik assosiasiya doğurmuş və bu da öz növbəsində həmin mifologemin şeirdə motivlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu, həm də div obrazının Abdulla Şaiqin və ümumiyyətlə hər bir azərbaycanlının düşüncəsində zorakılığın bədheybət simvolu olması ilə şərtlənir.

Abdulla Şaiqin şeir yaradıcılığı zəngin olduğu kimi, bu şeirlərdə mifopoetik elementlərə də sıx-sıx rast gəlmək mümkündür. Onların biri Azərbaycan mifik təfəkkürü, folklor dünyası, ənənəvi düşüncəsinin məşhur obrazı olan Simurq quşu obrazıdır. Abdulla Şaiqin bu obrazdan bəhs edən “Simürğ quşu” adlı kiçik bir əfsanə-poeması vardır. Əlbəttə, bu, bir sırf əfsanə yox, Azərbaycan nağıl və əfsanələri əsasında yaradılmış bədii məndir. Bu əsərdə biz Azərbaycan nağıl dünyası üçün xarakterik olan mifik məkan-zaman elementlərinin bir çoxuna rast gəlirik³⁵.

İkinci fəslin “**Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında mifopoetik ənənə**” adlanan beşinci paragrafında qeyd olunur ki, “Sabir və mifopoetik ənənə” ədəbiyyatşünaslığımızda indiyə qədər işlənməmiş mövzulardan biridir. Böyük şair məhz mifoloji görüşləri öz əsərlərində özünəməxsus, təkrar olunmaz bir üslubda təcəssüm etdirərək, ədəbiyyatımızda mifopoetik ənənənin (mifik düşüncə modellərinin) yaşamasında xüsusi rol oynamış, özünə məxsus yanaşma tərzini nümayiş etdirmişdir. Onun satıralarında dilin mifoloji yaddaşı – andlar, alqış, qarğış kimi elementlər qeyri-adi məharətlə gündəmə gətirilir. Cəsarətlə demək olar ki, Azərbaycan şeirində heç kəsdə həmin elementlər bu qədər çevikliklə, mütəhərrikliklə üslubi istiqamət

³⁵ Şaiq, A. Seçilmiş əsərləri [3 cildə] / A.Şaiq. – Bakı: Avrasiya Press, – 2005, – c. 1. – s. 46-48

götürə bilmir. Sabir satirik məqamları daha qabarıq göstərmək üçün bu elementlərdən istifadədə böyük və təkrarolunmaz istedad, səriştə göstərmişdir. Onun şeirlərində mifoloji obrazlar satirik kontekstdə göstərilməklə lirik qəhrəmanın daxili mahiyyətini daha aydın çatdırı bilir. Bu cəhətdən, Sabir qələmi mifoloji yaddaşa, mifik elementlərə xüsusi ecazkarlıqla satirik məzmun vermişdir. Sabir daima ibtidai insan təfəkkürünün, ənənəvi düşüncənin bədii məhsulu olan mifoloji elementlərdən ustalıqla qidalanmışdır. Onun şeirlərində tez-tez xalq inancları, qədim adət-ənənələr, cin, şeytan, mələk, fələk, xoxu, xortdan, damdabaca və s. kimi mifik obrazlar yada salınır. Məsələn:

Xandostu, amandı, qoyma gəldi.

*Xortdandı- xoxandı, qoyma gəldi*³⁶.

Şair “Ey fələk, zülmün əyandır...” bəhri-təvilində gənc analara nəsihət verərkən bir neçə mifik obrazın adlarını bilməyi onlara məsləhət görür. Bunlar xoxu, xortdan, damdabacadır: “... biri, həm axırı, ən ümdəsi damdabacanın, həm xoxunun, xortdanın adlarını bilməkdə gərək səy edə övrət, ...”³⁷.

Gördüyümüz kimi, Sabir bu şeirdə ictimai-siyasi hadisələri səciyyələndirərkən örtülü tənqidi üsullardan, dərin mənalı rəmzlərdən, mifik şərtlilərdən məharətlə istifadə etmişdir. Şair öz fikrini çatdırmaq üçün xalqın mifoloji yaddaşında kök salmış obrazları satiraya gətirir. O, həmin mifik obrazlar haqqında geniş məlumat vermir, bəzən tək adlarını çəkməklə kifayətlənir. Bu, onunla bağlıdır ki, şairin bu obrazlar haqqında təsəvvürü olduğu kimi, onlar onun oxucu-dinləyicilərinin də yaddaşında var idi.

Sənətkarın yaradıcılığında qüvvətli bədii təsir vasitəsi kimi mifoloji məna daşıyıcısı olan alqışlar və qarğışlardan da istifadə olunmuşdur. Sabir yaradıcılığında işlədilən bütün alqış və qarğışların hamısı xalqdan gəlir. Bu sadə deyimlər şairin yaratdığı tiplərin daxili aləmini, dünya görünüşünü, sosial vəziyyətini, cəmiyyətə münasibətini və bir sıra xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa imkan verir. Əsərlərində mifoloji görüşlərdən, elementlərdən istifadə etmək meyli həmin əsərləri xalqın canlı dilinə və ruhuna yaxın etmək, ona

³⁶ Sabir, M.Ə. Hophopnamə / M.Ə.Sabir. – Bakı: Yazıçı, – 1980, – s. 42

³⁷ Yənə orada, – s. 56

daha aydın şəkildə çatdırmaq istəyindən irəli gəlir. Onun alqış və qarğışlarında sadə xalqın dilində sözün magik gücünə inam, sözə arxaik bağlılıq duyğusu öz bədii ifadəsini tapır. Lakin bu deyimlər dövrünün müasir məqsədləri üçün istifadə olunur³⁸.

Dissertasiyanın **“XX yüzil Azərbaycan sovet poeziyasında mifik simvollar”** adlanan üçüncü fəslində Səməd Vurğun poeziyasının mifopoetikası (“Komsomol poeması”nda ritual-mifoloji ənənə, poemalarda mifik su, qaya arxetipləri və at kultu, “Aydın əfsanəsi” poemasında kosmoqonik mif motivləri və s.), Rəsul Rza yaradıcılığında bitki kultunun mifopoetikası, Mikayıl Müşfiq şeirinin mifopoetik mənə xüsusiyyətləri, Süleyman Rüstəm poeziyasının mifik mənə çalarları kimi məsələlərdən bəhs olunur.

Üçüncü fəslin **“Səməd Vurğun poeziyasının mifopoetikası”** adlanan birinci paraqrafında deyilir ki, Səməd Vurğun özünün dərin məzmunu, fəlsəfi siqlətə, yüksək bədii obrazlılığa, xalq ruhunun poetik məzmun və forma zənginliyini yüksək estetik səviyyəyə qaldıran əsərləri ilə XX yüzil Azərbaycan sovet poeziyasının yaranması və inkişafında çox böyük rol oynamışdır. Xalq ruhuna yaxından bağlı olan sənətkarın yaradıcılığında mif-folklor obraz və motivlərinə geniş şəkildə rast gəlinir. Bu əsərlərə ümumi şəkildə nəzər salarkən mifopoetik ənənənin şairin poeziyasında zəngin mifik obraz, motiv, simvol, elementlərlə təmsil olunan mənə layı olduğunu görürük.

Üçüncü fəslin birinci paraqrafının **““Komsomol poeması”nda ritual-mifoloji ənənə”** adlanan birinci bəndində müəyyənləşdirilir ki, Səməd Vurğunun mifopoetik ənənədən geniş istifadə olunduğu əsərlərindən biri “Komsomol poeması”dır. Şair “Komsomol

³⁸ Sultanova, X. M. Ə. Sabir satiralarında inamlar sistemi və sınımalar // Filologiya məsələləri (AMEA-nın M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun jurnalı), – Bakı, – 2018, – № 5, – s. 339-347; Sultanova, X. M. M. Ə. Sabir yaradıcılığında mifik elementlərə müraciət // “Azərbaycansühsanslığın aktual problemləri” IX Beynəlxalq elmi konfranın materialları, – Bakı: – 3-4 may, – 2018, – s. 573-576; Sultanova, X. M. Ə. Sabir yaradıcılığında mifoloji obrazlar satirik konkretlərdə (fələk və küpəgirən qarı obrazı) // “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” məcmuəsi, – Bakı, – 2018, – № 3, s. 129-134; Sultanova, X. M. Ə. Sabir yaradıcılığında mifoloji obrazlar // BSU-nun elmi əsərləri, – Bakı: – 2018, – № 2, – s. 237-241; 206. Sultanova, X. M. Ə. Sabir yaradıcılığında dilin mifoloji yaddaşı-alqış, qarğış, sınımalar // BDU “Dil və ədəbiyyat” jurn., – Bakı: – 2018, – № 4, s. 247-250

poeması”nda xalqımızın inanclarla bağlı qədim adət-ənənələrinin sovet hakimiyyətinin təzə yarandığı bir dövrdə adi təsvir və təfsirini yox, əsil poeziya səviyyəsində həllini verir. “Komsomol poeması”nda mifologiyadan bugünə qədər nəsillərdən-nəsillərə ötürülən bir çox fala baxma, qulaqpusma, qara-basma, öncəgörücülük elementləri ilə bağlı ritual-mifoloji düşüncə yazılı poetik ənənə müstəvisində davam edir.

Məsələn, “Komsomol poeması”nda əsərin nakam qəhrəmanı sayılan Humay axır çərşənbədə sancaq falına baxır. Səməd Vurğun kökü qədim qaynaqlardan qidalanan bu ayinlə bağlı xalq inamı vasitəsilə öz qəhrəmanının fala baxdığı anda keçirdiyi psixoloji durumu əks etdirir:

*De, bugün hamımı qəmdən azaddır?
Yox, bu əziz gündə dərdlilər də var.*

*Axşamdan keçmişdir... Humay evdə tək,
İki sancaqsalıb bir nimçə suya ...
Qızın sinəsində gah gülür ürək,
Gah bütün varlığı düşür qorxuya³⁹.*

Qeyd edək ki, poemada Novruz bayramı, onunla bağlı ritual-mifoloji personajlar və inanclar da geniş şəkildə əks olunmuşdur. Səməd Vurğunun “Komsomol poeması”nda mifopoetik ənənə nəinki qorunub saxlanmış, həm də yeni biçimdə inkişaf etdirilmişdir. Burada biz bütün varlığı və yaradıcılığı ilə xalqa bağlı olan Səməd Vurğunun əsərinin timsalında XX yüzil Azərbaycan poeziyasının kökə, mifopoetik qaynaqlara bağlılığının bariz ifadəsini görürük⁴⁰.

Üçüncü fəslin birinci paraqrafının **“Poemalarda mifik su, qaya arxetipləri və at kultu”** adlanan ikinci bəndində göstərilir ki,

³⁹ Vurğun, S. Seçilmiş əsərləri [5 cildə] / S.Vurğun. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005, – c. 3, – s. 60

⁴⁰ Sultanova, X. Azərbaycan xalqının inanclar sisteminin poeziyada təcəssümü (S.Vurğunun Komsomol poeması əsasında) // Bakı Slavyan Universitetinin Ümum-millî lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” VIII Beynəlxalq elmi konfrans, – Bakı: – 4-5 may, – 2017, – s. 566-569; Sultanova, X. S.Vurğun “Komsomol poeması”nda mifoloji elementlər // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Slavyan Universiteti Tağıyev oxuları. Elmi məqalələr məcmuəsi, – 2017, – № 1, – s. 213-219

Səməd Vurğun bəzi hallarda mifi müraciət edərək ondan təsvir etmək istədiyi tarixi zamanla şərti situasiyanı yaratmaq məqsədilə istifadə edir. Lakin söz ustasının elə əsərləri var ki, orada yalnız “fərdi mifologiya” aşkarlanır. Daha doğrusu, məhz şairin öz təfəkküründə canlanmış bədii miflər yaranır. Lakin fərdi miflərin təqdimatı da mütləq qədim qaynaqlarla müşayiət olunur. Bu baxımdan, sənətkarın “Aslan qayası”, “Qız qayası”, “Bulaq əfsanəsi” kimi əsərləri arxetipik-universal, fəvqəltəbii obrazlar sisteminin daşıyıcısıdır. Ulu əcdadların kortəbii yaratdıqları kultlaşmış obrazlar şairin poetik mətnlərinin içərisində əriyərək, poeziyada mifopoetik modelin reaktuallaşmasının bariz nümunəsi kimi çıxış edir. Bu cəhətdən, “Bulaq əfsanəsi” Səməd Vurğunun sakral dəyərləri özündə əks edən əsərlərindəndir.

Əsər mifoloji sujet üzərində qurulub. Xıdır peyğəmbərin dirilik suyunu içdiyi bulaq haqqında yaranan əfsanə miflərdə göstərilən dirilik suyunun mənşəyindən bəhs edir. Əsərdə konkret məkan və zaman anlayışı çərçivəsində mücərrəd canlı və cansız obrazlar yaradılmışdır. Poemada məkan kimi Şirvan, zaman isə İskəndər Kəbirin dövrü götürülür:

*Deyirlər, Şirvanda bir bulaq varmış
Suyu almaz kimi par-par axarmış⁴¹.*

Əsərdə təcəssüm olunmuş müəllif ideyası əfsanəvi Xıdır peyğəmbərin mifik bulaqdan içdiyi su üzərində konsepsiyalaşdırılmışdır. Poemadakı bulağın suyu mifik ənənədə olduğu kimi ölümsüzlük suyudur.

Şairin “Aslan qayası” və “Qız qayası” kimi əsərlərində isə miflərdə özünə geniş yer tutan dağ, torpaq (qaya), at və su kultları ilə bağlı elementləri görürük.

Biz hər iki əsəri tədqiqata cəlb etməklə XX yüzil Azərbaycan poeziyasında qaya mifologemi, at kultu, el arasında ağ rəng simvolikasını və şamanizmin izi olan göz muncuğunun funksiyalarının,

⁴¹ Vurğun, S. Seçilmiş əsərləri [5 cilddə] / S.Vurğun. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005, – c. 3, – s. 130

ümumən əski görüşlərin müasir dövrümüzə gəlib çıxan poetik təcəssümünün şahidi olduq⁴².

Üçüncü fəslin birinci paraqrafının **““Ayın əfsanəsi” poemasında kosmoqonik mif motivləri”** adlanan üçüncü bəndində bildirilir ki, Səməd Vurğunun “Ayın əfsanəsi” əsərində həm xaos-kosmos qarşıdurmasının izləri, həm göy cisimlərinin biri-birinə münasibəti, həm də astral varlıqların antropomorflaşması şair təfəkkürünün köməkliyi ilə nümayiş etdirilir. Burada mifoloji-kosmoqonik görüşlərin məhsulu olan motivlər lirik mətn arealında qabarıq şəkildə təzahür edir. Günəş ananın, ay qızın münasibətləri, ayrılıqlarının səbəbi, Ay qızın üzündə görünən ləkə, ümumiyyətlə, xaosun nizamlanmasını əks etdirən əfsanələr Səməd Vurğun yaradıcılığında yeni tərzdə şeiriyata gətirilir.

Əsərin ilk sətirlərindən Ay obrazında gözəl bir qızın ekvivalentini yaradan şair bu obrazda insana xas olan xüsusiyyətləri (insan kimi dil açıb danışmaq, gülümsəmək, küskünlüyünü biruzə vermək, utanmaq, dost kimi ünsiyyət yaradıb isti münasibət qurmaq) təcəssüm etdirməklə yanaşı, onun zahirini də antropomorflaşdırmışdır. Ay insan kimi, göz gözə baxa bilir:

*Gözlərimə göz dikərək gəlib baxdı pəncərəmdən
Gözlərimə yenə baxdı,*

⁴² Sultanova, X. Səməd Vurğun yaradıcılığında “su və qaya” mifologemi // AMEA-nın Xəbərləri. Dil ədəbiyyat seriyası. – Bakı: – 2017, – №, – 64 s; Sultanova, X. Poeziyada at kultunun təcəssümü // “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı”. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri, – Bakı: Elm və təhsil, – Bakı: 2019, – №1, – s. 78-82; Sultanova, X. Səməd Vurğun yaradıcılığında “su” və “qaya” mifologemi // AMEA-nın “Xəbərlər” jurnalı, – Bakı: – 2019, – № 4, – s. 58-62; Султанова, Х. Мифологизмы, связанные с культом природы (на материале творчества Самеда Вургунa) // Международная конференция на тему «Интердисциплинарнизм и гуманитарное мышление» (сборник тезисов), – Кутаиси, – 18-20 октября, – 2019 г., ATSU, с. – 275; Султанова, Х. Мифологизмы, связанные с культом природы (на материале творчества Самеда Вургунa) // Международная конференция на тему «Интердисциплинарнизм и гуманитарное мышление» (сборник материалов), – Кутаиси, – 18-20 октября, – 2019 г., ATSU, с. – 275

*O dinmədi...
Utancaqdır...*⁴³

Bu antropomorflaşmada Ay həm zahiri gözəllik və mənəvi keyfiyyətlər daşı-yıcısı olmaqla yanaşı, həm də poeziya vurğunudur. Qeyd edək ki, xalq əfsanələrinin bəzilərində Ay oğlan, bəzilərində isə qız simasında çıxış edir. S'm'd Vurğunun Ayı-qızıdır. Şair hər dəfə ona müxtəlif xitablarla müraciət edir: “canlar alan sərfnaz”, “gözəl pəri”, “nazlı sənəm”, “dərqli sənəm”, “nazlı nigar”, “göylər gəlini”, o cümlədən insan övladı ilə tanışlıqda isə Ay “Günəş qızı Aydır öz adım” – deyir. Şair əsərdə mifik kosmoqoniyanın xalq poetik ənənəsində “fəlsəfiləşmiş” görüşlərindən yaradıcı şəkildə istifadə edir. Belə ki, yaradılış ümumən miflərin mahiyyətidir: mifik mətnin hər hansı janr səviyyəsi ilə yaradıcı ünsiyyətdə olmaq, əslində, mifik yaradılış invariantının həyat hadisələrində gerçəkləşən saysız təkrarlar aləminin ahənginə qoşulmaq deməkdir. Səməd Vurğun da əsərdə bu ahəngin içində, onun yaradıcı təxəyyülə enerji verən gücünün təsiri altındadır⁴⁴.

Üçüncü fəslin “**Rəsul Rza yaradıcılığında bitki kultunun mifopoetikası**” adlanan ikinci paragrafında göstərilir ki, bitki kultu haqqında mifik təsəvvürlərə, ümumən dünyaya, gerçəkliyə bitki kodundan baxışa biz XX yüzil Azərbaycan poeziyasının ən nəhəng yaradıcılarından biri, sərbəst şeir ənənəsi ilə yazdığı çoxsaylı əsərlərlə milli poeziya tarixinə böyük tövhələr vermiş Rəsul Rzanın yaradıcılığında davamlı mənəvi xətti kimi rast gəlirik. Prof. Tehran Əlişanoğlu yazır: “...Şəxsiyyət dəyərləri, onun fəlsəfəsi və iflası – XX əsrin birbaşa tipolojisindən gələn Cavid şeiri, sosrealizmin xalq

⁴³ Vurğun, S. Seçilmiş əsərləri [5 cildə] / S.Vurğun. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005, – c. 3, – s. 156

⁴⁴ Sultanova, X. S.Vurğunun “Ayın Əfsanəsi” əsərində poetik inikasını tapmış mifoloji görüşlər // “Dil və ədəbiyyat” jur., – Bakı, – 2017, – № 3(103), – s. 177-179; Sultanova, X. S.Vurğun yaradıcılığında kosmoqonik miflərin təzahürü // “Poetika. Izm” jur., – Bakı, – 2017, – № 3, – s. 154-156; Sultanova, Kh. The Manifestation of Cosmogonic Myths in the Work of S.Vurgun (Based on the Work of the “The Myth of the Moon”) // Milton Studies, Journal of the Literary Theory Criticism, Literature, Poetry. USA-2018. Volume 62, Issue 3. Penn State University Press; sedition (February 5, 2018), United State, Indexed by Thomson Reuters, Art and Humanities Citation Index, p. 135-146

(epos) fəlsəfəsi üzərində milli mədəniyyəti içindən keçirib yenidən yüksəklərə qaldırmağa çalışan Səməd Vurğun şeiri; əsrin ikinci yarısı dünya nəfəsini duyub da (II Dünya müharibəsindən sonra insan fərdinə maraq dalğası yeni bir şiddətlə dünyanı silkələyir və çağdaş mədəniyyət çevrilişlərinin başlanğıcı 50-60-cı illərdən hesablanır) həzm etməyə çalışan Rəsul Rza şeiri – əlbəttə, bu sıra və tipoloji də hər üçü⁴⁵.

Rəsul Rzanın “Çinar”, “Çinaraltı”, “Çinar ömrü” şeirlərində ağacın mifoloji kosmoqoniyanın subyektivi kimi insana çevrilməsi faktları ilə üzləşirik. “Çinar” şeirindən bir parçaya nəzər salaq:

*Xan çinarım əyməz məğrur başını,
Kimsə bilməz xan çinarın yaşını.*

*Gecə qara, durdum düşündüm bir az,
Dedim nədən ulu çinar yıxılmaz?...⁴⁶*

Burada bitki/ağac kultunun mifopoetik simvolika baxımından bir neçə hal ilə rastlaşırıq: **Birincisi**, insan-ağac münasibətlərinin ritual-mifoloji formulu: insan ağacı tərif edir. İnsanın ağacı tərifləməsi ağac kultuna münasibətin əski dua formuludur. Ritual-mifoloji ənənədə bu dua formulu olmasa idi, insan-ağac mistik-mifoloji kommunikasiyası alınmazdı. **İkincisi**, ağacın mifik düşüncə ənənəsindən gələn antropomorflaşdırılması: ağac insan kimi dilə gəlib danışır. **Üçüncüsü**, bu ağacın öz funksional miqyası ilə dünya modeli olması: çinarın budaqları göyə (astral aləmə) və sağa-sola (yerüstünə), kökləri yerə (yeraltı aləmə) uzanıb. Beləliklə, ağac özünün ternar (üçlü) strukturu ilə dünyanın mifik modelinin ternar strukturunu əhatə edib.

Ümumiyyətlə, XX yüzil Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi olan Rəsul Rza yaradıcılığında biomorfik miflər transformativ formada təqdim edilərək minillik Azərbaycan poeziyasının yaşarı ənənələrindən biri hesab olunur. Belə hesab edirik

⁴⁵ Əlişanoğlu, T. XX əsr ədəbiyyatı – tarixi-tipoloji vahid kimi / XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. I kitab. – Bakı: Elm, – 2006, – s. 89

⁴⁶ Rza, R. Çinar ömrü / R.Rza. – Bakı: Azərənəşr, – 1990, – s. 15

ki, şairin yaradıcılığı mifopoetik motivlərlə zəngindir və onun şeirləri bu istiqamətdə monoqrafik araşdırma üçün zəngin material verir⁴⁷.

Üçüncü fəslin “**Mikayıl Müşfiq şeirinin mifopoetik mənə xüsusiyyətləri**” adlanan üçüncü paraqrafında deyilir ki, XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənələrin öyrənilməsi baxımından milli ədəbiyyatın “nakam şairi” hesab olunan Mikayıl Müşfiqin də bədii məzmun və forma, janr rəngarəgliyi, bədii-estetik əyarı baxımından zəngin yaradıcılığı diqqəti cəlb edir. Onun şeiriyyəti, poetik üslubu, poeziyasındakı coşğun ruh, həyat eşqi sənətkarın yaradıcılığını özünməxsus hadisəyə çevirmişdir.

“Mif” özünün bütün mənə qatları və poetik struktur elementləri ilə Mikayıl Müşfiq şeirinin alt qatlarındadır. Burada özünə məkan tutmuş mifi üst qatlara çıxmağa, özünü göstərməyə yalnız coşğun ilham, vəcdlə müşayiət olunan poetik yaşantı məcbur edə bilərdi. Sənətkarın təbiət mövzulu şeirlərində insan-təbiət münasibətlərinin mifopoetik modeli ilə qarşılaşırıq. Lirik qəhrəman təbiətə mürəcət edərək, onunla danışır. “Buludlar” şeirinə diqqət edək:

Nə qaplamışsan göyü, sən ey bulud, xınca-xınc?!

Nədir ildırımında bu gurultu, bu çaxınc?!

Qaranlıqda sıyrılan hər şimşəyin bir qılnc,

Yetər, çaxma, ey bulut!

Mənə bir qədər sükut!⁴⁸

Bu bənddə mifopoetik struktur özünü aşağıdakı şəkildə göstərir:

1. Şerin poetik məkanı iki obrazın üzərində qurulub: insan və bulud. İnsanın təbiətə müraciətinin, onunla ünsiyyətinin tarixi kökləri birbaşa ritual-mifoloji düşüncə modelinin hakim olduğu dövrə – mifoloji düşüncə çağına gedib çıxır. Bu barədə əvvəldə deyildiyi üçün faktları təkrarlamadan göstərmək olar ki, insan-təbiət münasibətlərinin mifopoetik modeli öz strukturunu “mif-ədəbiyyat” tarixinin bütün mərhələlərində qoruyaraq günümüzə qədər gəlib

⁴⁷ Sultanova, X. R.Rza yaradıcılığında bitki kultu // Humanitar elmlərinin öyrənilməsinin aktual problemləri, – Bakı: – s. 128-133

⁴⁸ Müşfiq, M. Həyat sevgisi / Tərtib edəni və redaktoru G.Hüseynoğlu / M.Müşfiq. – Bakı: Yazıçı, – 1988, – s. 40

çıxmışdır. Ona görə ki, bu model insan şüurunun gerçəkliyi qavramasının daimi modellərindəndir.

2. Şeirdə buludlardan çıxan şimşəyin qılınca bənzədilməsi bir motiv kimi mifologemdir. Əski insan ıldırımını, şimşəyi yerə qəzəblənib onu qamçılayan göyün, buludun qılıncı hesab etmişdir.

Sənətkarın “Küləklər” şeirində insan-təbiət münasibətləri tərənnüm olunmuşdur. Onun Öyrəniş” adlı lirik-fəlsəfi şeirində mif onun fəlsəfi düşüncələrinin arxetipik əsası kimi çıxış edir.

Üçüncü fəslin “**Süleyman Rüstəm poeziyasının mifik mənə çalarları**” adlanan dördüncü paraqrafında göstərilir ki, XX yüzil Azərbaycan sovet poeziyasının formalaşması və inkişafında Səməd Vurğun, Rəsul Rza kimi sənətkarlarla yanaşı, görkəmli söz ustası Süleyman Rüstəmin də çox böyük rolu olmuşdur. Süleyman Rüstəm yazdığı çoxsaylı şeirlər və poemalarla müasir poeziyanın inkişafına böyük təkan vermişdir.

Süleyman Rüstəmin irili-xırdalı şeirlərinə nəzər saldıqda görürük ki, onun da poeziyası mifopoetik ənənələrlə bağlıdır. Lakin mifik elementlər şairin poeziyasında o qədər alt qatdadır ki, az qala, dissertasiyanın birinci fəslində haqqında qeyd etdiyimiz “gizli funksionallıq” səviyyəsində olduğu üçün onları müşahidə etmək, üzə çıxarmaq çox çətindir. Lakin o, ənənəyə bağlı sənətkar olmuşdur. Ənənə isə, bildiyimiz kimi, həmişə öz kökləri etibarilə poetik düşüncənin ilkin qatlarına bu və ya digər şəkildə bağlı olur. Şair “Mənim fəlsəfəm” şeirində yazır:

*Mən çox bəlalara gərmişəm sinə,
Haqqı yazmamışam heç vaxt tərsinə.
Ulu babaların yaxşı irsinə
Əbədi hörmətdir mənim fəlsəfəm⁴⁹.*

Sənətkar “ulu babaların yaxşı irsi” dedikdə tarixin dərinliklərindən gələn poetik ənənə və onların yaradıcılarının mənəvi-əxlaqi dünyasını nəzərdə tuturdu. Doğrudan da, keçmişlərin poetik irsi, gəlin etiraf edək ki, son dövrlərin bəzi üzdənirəq bədii nümunələrindən fərqli olaraq, həmişə haqqa, ilahi dəyərlərə, yüksək

⁴⁹ Rüstəm, S. Seçilmiş əsərləri [3 cildə] / S.Rüstəm. – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 1. – 2005, s. 17

mənəvi əxlaqa söykənib, bədii-estetik enerjisini onlardan alıb. Klassik poeziyadakı bu “mənəviyyat poetikasının” kökləri isə birbaşa mifin “əxlaq poetikası”na bağlanır. Demək, Süleyman Rüstəm poeziyası özünün milli şeir tarixinin dərinliklərinə uzanmış kökləri ilə həm də mifdən qaynaqlanmışdır.

Şairin şeirlərində mifik “notları”, “haşiyələri” onun daha çox təbiətlə təmasından doğan şeirərində müşahidə edirik. Təbiət hər bir insanın bağlı olduğu ilahi qaynaqdır. Təbiətin müxtəlif stixiyaları insan varlığının cismani (və bəlkə də, mənəvi) əsasını təşkil edir. Ona görə də təbiətlə təmas Süleyman Rüstəm kimi poetik ruhlu insanlarda coşğun hisslər yaradır. “Ana çörəyi” şeiri bu təmasın məhsuludur:

*Bu bağı başqa gözəllikləri var,
Boylanıb incə çiçəklər, otlar.
Oxşayır bir daha şair gözümü,
Burda sərbəst sanıram mən özümü.
Günəşimdən yeni qüvvət alıram,
Nə verirsə bu təbiət, alıram⁵⁰.*

Biz mifi şeirin poetik strukturunda aşağıdakı mənəvi xətlərində müşahidə edirik:

a) İbtidai insan mifik təbiət güclərinə (məbudlarına) tapınmaqla özünü sərbəst, təhlükəsiz hiss etdiyi kimi, lirik qəhrəman da otlarda, güllərdə, çiçəklərdə “civələnen”, təcəssüm olunan təbiət stixiyası ilə təmasda rahatlıq, asudəlik və sərbəstlik tapır.

b) Lirik qəhrəmanın Günəşdən güc alması onun fiziki baxımdan günəşlənməsi, gün istisindən enerji alması deməkdirsə, mənəvi baxımdan İnsan-Günəş təması, insanın bütün ömrü boyu gündüzlər onun başının üstündə duraraq daim həyat yolunu işıqlandıran Günəşə öz hamisi, qoruyucusu kimi baxması deməkdir. Bunun əsasında isə İnsan-Günəş münasibətlərinin ibtidai çağdakı ritual-mifoloji ünsiyyət, təmas qəlibləri durur.

Dissertasiyanın **“Mif XX yüzil poeziyasında milli özünüdərk ideyalarının simvolik ifadə modeli kimi”** adlanan dördüncü fəslində Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının mifik simvolikası,

⁵⁰ Rüstəm, S. Seçilmiş əsərləri [3 cildə] / S.Rüstəm. – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 1. – 2005, s. 21

M.Arazın şeirlərində mifdən gələn simvollar, Ramiz Rövşən poeziyasında ağac kultunun mifopoetikasi, Rüstəm Behrudi yaradıcılığında türk mifik obrazları gerçəkliyi idrakın poetik formulları kimi məsələlərdən bəhs olunur.

Dördüncü fəslin “**Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının mifik simvolikası**” adlanan birinci paraqrafında qeyd olunur ki, XX əsr poeziyasında Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm kimi nəhəng simalardan sonrakı nəsil içərisində ən mühüm ədəbi mövqeyi Bəxtiyar Vahabzadə tutur. O, özünün zəngin yaradıcılığı ilə tək-cə poeziyası ilə deyil, eləcə də ictimai düşüncələri ilə də xüsusi hadisə və mərhələdir. Milli köklərə bütün varlığı ilə bağlı olan şairin yaradıcılığında mif simvolik ifadə vastəsi kimi özünəməxsus yerə sahibdir.

Sənətkar “Yağma yağış” şeirində əkinləri susuzluqdan yanan insanların yağış yağması üçün yağış tanrısının şərəfinə keçirdikləri “Yağmur” mərasimində olduğu kimi, yağışa üz tutaraq ondan yağmamasını istəyir:

*Göylər çənə büründükcə
Ürəyimi bürüyür qəm.
Yağma, yağış, yağma, yağış,
Mən görüşə tələsirəm⁵¹.*

Şeirdə mifopoetika baxımından iki cəhət diqqəti cəlb edir:

- a) İnsan-Yağış münasibətlərinin ritual-mifoloji modeli;
- b) Lirik qəhrəmanın bir insan, canlı varlıq kimi müraciətinin kökündə duran Yağış tanrısı arxetipi.

Sənətkarın “Torpaq” şeirində mifik torpaq kultunun cizgiləri açıq şəkildə müşahidə olunur. Bəxtiyar Vahabzadənin 1961-ci ildə İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində gördüyü bir qız heykəlidən təəssüratlanaraq yazdığı “Ağlayan pəri” şeirinin alt mənə qatlarında təbiətin hər bir cansız elementinin canlı olması haqqında mifik təsəvvürün izlərini görmək olur. Mifik dünya modelində əşyaların bizim təsəvvürümüzdəkindən asılı olamayaraq, hamısının canlı təsəvvür edilməsi Bəxtiyar Vahabzadənin Üzeyir Hacıbəyovun

⁵¹ Vahabzadə, B. Əsərləri [12 cildə] / Tərtibçi, ön sözün müəllifi, redaktoru R.Qafarlı / B.Vahabzadə. – Bakı: Elm, – 2008, – c. 1. – s. 98

xatirəsinə həsr etdiyi “Əşyalar danışır” şeirində də alt ifadə planını təşkil edir. Sənətkarın “Muğam” poemasında gerçəkliyi təsvirin mifik kodları (dövlət quşu – göyərçin, div, mifik alma) ilə ifadə etdiyi bədii ideya bütün hallarda milli qurtuluş, milli azadlıq düşüncəsini təcəssüm etdirir. Şairin yaradıcılığında milli kök, onlara qayıdış, insanın özünün milli köklər əsasında dərki ən əsas ideya xətlərindən biridir. Bu mənada şairin milli kökləri tariximizin dərinliklərindən, etnoqrafiyamızın zənginliyindən gəlir. Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının mifopoetik ənənə ilə bağlılığı özünə münasibətdə təkcə filoloji yanaşma tələb etmir, həm də fəlsəfi yanaşma lazımdır. Şairin xüsusilə milli düşüncə ilə bağlı fəlsəfəsi öz ideya nüvəsi baxımından mifiologiya ilə qaynaqlanır.

Dördüncü fəslin “**Məmməd Arazın şeirlərində mifdən gələn simvollar**” adlanan ikinci paraqrafında göstərilir ki, XX yüzil Azərbaycan poeziyasında özünün zəngin məzmununa və yüksək estetik formaya malik yaradıcılığı ilə dərin iz buraxmış Məmməd Arazın poeziyası milli ənənələrə bağlılığı ilə xüsusi seçilən hadisədir. Bu cəhətdən sənətkarın yaradıcılığı mifdən gələn simvollarla da zəngindir. Y.Lotman yazır: “*Simvolda hər zaman arxaiklik mövcuddur. Hər bir mədəniyyət də arxaik funksiyalar yerinə yetirəcək mətn qatlarına ehtiyac duyur*”⁵². Bu cəhətdən böyük Azərbaycan şairi Məmməd Arazın yaradıcılığında mifoloji obrazlar – simvolik arxetiplər mətnin ifadə və təsvir planında özünü göstərməkdədir.

Məmməd Arazın doğulduğu gündən bu dünya ilə ilk tanışlığı Naxçıvan təbiətinin ən diqqət çəkən obrazından – qaya (torpaq) stixiyasından başlayır və bu da onun mifopoetik dünyagörüşünü formalaşdırır. Şairin poetik düşüncə sistemi, üslub prinsipi mahiyyətinə görə bütövlüklə metaforikdir. Məmməd Arazın poetik dilinin mifoloji düşüncə ilə, miflə dərin əlaqəsi və bağlılığı ilk növbədə özünü metaforik deyimlərdə göstərir. Sənətkarın əsərlərində Daş/Dağ arxetipinin, simvolunun cövhərində mifin metaforik potensiyası boy verir:

⁵² Лотман, Ю.М. Избранные статьи [в 3-х томах] / Ю.М.Лотман. Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллинн: Александра, – Т.1.– 1992, – с. 79

*Mən tale-bəxt oyununda naşıyam
Bu torpağın yumruq boyda daşıyam*⁵³.

Şairin yaradıcılığında dünyanın mifik əsasını təşkil edən stixiyalar, təbii olaraq, bir-biri ilə bağlıdır: biri o birini törədir, biri o birinə çevrilir. Mifin stixiyaların hərəkətini inikas edən dialektikası “Azərbaycan” adlı varlığın həyat dialektikasında daim təcəssüm olunmaqla onun mövcudluğunun şərti kimi çıxış edir.

*Azərbaycan – mayası nur,
qayəsi nur ki...
Hər daşından alov dilli ox ola bilər*⁵⁴.

“İnsan qayalar”, “Ağlayan qayalar”, “Ana yurdum, hər daşına üz qoyum”, “Daş harayı” və s. seirlərdə daş və qaya obrazlarının simvolikası mifdən gəlir. Şairə düşüncəsinə görə, qayaların, daşların dilini bilmək təbiətin dilini bilməkdir. Dünyanın və ümumən varlığın bütün mənası ilkin stixiyalarda təcəssüm olunub. Ümumiyyətlə, belə hesab edirik ki, Məmməd Araz yaradıcılığının bütün sirri-sehri elə mifdə gizlənilib. Və bu baxımdan, şeirimizin Məmməd Araz zirvəsinə qalxmaq elə onun yaradıcılığındakı “mifin dilini bilməkdən” keçir⁵⁵.

Dördüncü fəslin “**Ramiz Rövşən poeziyasında ağac kultunun mifopoetikası**” adlanan üçüncü paragrafında deyilir ki, ümumiyyətlə, Ramiz şeirinin bütün sirri-sehri mifdən gəlir, miflə davam edir və elə mifə doğru da gedir. Ramiz poeziyası Y.M.Meletinskiyin təbirincə desək, “total modelləşdirici işarələr sistemi” olan mifik düşüncə modelində olduğu kimi, sanki qapalı sistemdir. Burada, elə bil ki, mif dünyasının qanunları hakimdir: düzxətli düşüncə yoxdur. Hər şey və hər kəs təkrarlanır. Mifdə olduğu kimi, əvvəl və axır, başlanğıc və son, insan və dünya eyni nöqtədən başlanır və ona da qayıdır. Bütün olanlar və olacaqlar, nə varsa – hamısını total informasiya sistemi olan yaddaş içərisində hərəkət edir. Yaddaş hamını və hər şeyi öz içərisinə alaraq anlamadığımız, idrak edə bilmədiyimiz ilahi məntiqlə dünyanı və

⁵³ Araz, M. Seçilmiş əsərləri [2 cildə] / M.Araz. – Bakı: Lider nəşriyyat, – c. 2. – 2004, – s. 186

⁵⁴ Araz, M. Seçilmiş əsərləri [2 cildə] / M.Araz. – Bakı: Lider nəşriyyat, – c. 1. – 2004, – s. 100

⁵⁵ Sultanova, X. M. Araz poeziyasının mifoloji qatı simvolik arxetiplər // ADPU “Xəbər” jurn., – Bakı: – 2018, – № 4, – s. 143-149

insanı idarə edir. Ramiz Rövşənin “Dünya mənə tanış gəlir” şeiri insan və mif, insan və yaddaş münasibətlərinin bu agıllı halını ifadə edir:

*Bir dəfə də gəlmişəmmi?
Gəlmişəmmi, görmüşəmmi?
Yaşamışam, ölmüşəmmi –
Dünya mənə tanış gəlir*⁵⁶.

Bizcə, Ramiz Rövşən poeziyasının mifopoetik ənənə kontekstində araşdırılması xüsusi yanaşma tələb edir. Çünki bu zaman şeirdə (Ramiz şeirində) mifi araşdırmaq elə “mifdə mifi” araşdırmaq mənasına da gəlir. Belə ki, Ramiz yaradıcılığında şeirlə mifin sərhədlərini tapmaq mümkün deyildir. E.Akimovanın bu fikri yerinə düşür ki, “*əslində Ramiz Rövşənin şeirləri mifik dünya ilə real dünyanın sərhədlərini darmadağın etmiş, ədəbiyyatın əbədi mövzularına yeni yön aşılamağa müvəffəq olmuşdu.*”

Ramiz Rövşənin şeirləri elə mif kimi doğulub. Həmin şeirlərdə mif içində mif var. Bu cəhətdən, R.Rövşən ədəbiyyatımızda sanki Qorqud ata statusundadır. Haqq-Təala Qorqud atanın könlünə ilham verər, o da qaibdən dürlü xəbərlər söylərdi. R.Rövşənin poeziyasını oxuduqca bunların bədii zövqü oxşayan şeir, yaxud gizli bir aləmdən gələn xəbərlər olduğunu araşdırmaq olmur⁵⁷.

Dördüncü fəslin “**Rüstəm Behrudi yaradıcılığında türk mifik obrazları gerçəkliyi idrakın poetik formulları kimi**” adlanan dördüncü paraqrafında müəyyənləşdirilir ki, XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənə özünü müxtəlif məzmun və formalarda göstərir. Bu sənətkarlar içərisində türk mifologiyası ilə, cəsarətlə demək olar ki, “nəfəs alan” şair Rüstəm Behrudidir. Onun yaradıcılığını hətta türk mifologiyasının müasir dövrümüzdə canlı təzahürü, yaxud yenidən “dirilməsi” də saymaq olar.

Dördüncü fəslin dördüncü paraqrafının “**Bozqurd obrazının mifopoetik semantikasi**” adlanan birinci bəndində göstərilir ki, türk mifologiyası miflər, obrazlar, inanclar, kultlar, adət-ənənə və mərasimlərlə zəngin möhtəşəm poetik sistemdir. Bu obrazlar

⁵⁶ Rövşən, R. Nəfəs. Kitablər kitabı / R.Rövşən. – Bakı: Qanun, – 2006, – s. 218

⁵⁷ Sultanova, X. R.Rövşən yaradıcılığında mifopoetik ənənə // Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, – Bakı, – 2018, – № 4, s. 86-91

içərisində etnopoetik semantikasını baxımından qurd xüsusi yerə və rola malikdir. Mifik Boz qurd obrazı Azərbaycan milli düşüncəsinin ən məşhur simvollarındandır. Sovet dövründə yazıda reallaşdırılmasında, düşüncələrdə yaşayıb yaddaş yolu ilə ötürülən Boz qurd obrazının tarixin axarı ilə XX əsrin 80-ci illərindən sonra tədricən poeziyaya gəlişinin şahidi olur. Bu cəhətdən, Bozqurd siyasi-ideoloji mənası ilə mifopoetik ənənə daşıyıcısı kimi milli özünəqayıdış ideya və funksiyasını yenilədi. Rüstəm Behrudi “Boz qurd” şeirini yazaraq 1980-ci illərdə böyük təzyiqlərə məruz qalmasına baxmayaraq, illərlə xalqın içindəki azadlıq eşqini ilk bəyan edənlərdən oldu:

*Şair yuxusuna gül-çiçək girər,
Yenər yuxusuna göydən mələklər.
Yuxumda nə gördüm?!
Onun əlindən,
Nə çəkdim...
İlahi! Bilməyəcəklər⁵⁸*

Şeirdə türk etnik-mədəni ənənəsində xilaskar/qurtarıcı hesab olunan müqəddəs Boz qurd əcdadlarımızın savaşı ruhunu ifadə edir. Dastanlarda Oğuz ordusunun önündə gedib, ona yol göstərən və cəngavərlərin yürüşdən-yürüşə səslədikləri Boz qurd R.Behrudi poeziyasında da xilaskarlıq missiyasını öz üzərinə götürür. “Oğuznamə” motivlərinin ən əski qatlarında dayanan bu varlığın bütün funksiyaları Rüstəm Behrudi yaradıcılığında, demək olar ki, əks olunur. “Bir qurd nağılı”, “Qurd və yaxın yurd”, “Qurd tələsi”, “Biz bir yerdə yalnızıq”, “Haqq sevən bəndəyə elə dindi Türk”, “Şaman nəvəsiyəm mən yurd yerində”, “Şaman Daştəkinin sonuncu duası”, “Turan qalxıb ayağa”, “Qoymur dünya, qoymur məni yaşayım”, “Mənzilim uzaqdı mənim”, “Vida türküsü” kimi silsilə şeirlərdə oxucu Boz qurdu həm əcdad, həm bələdçi, həm xilaskar, həm uğur gətirici, həm sakral funksiyaların daşıyıcısı kimi görür.

Dördüncü fəslin dördüncü paragrafının **“Demonik simvol və motivlərin mifopoetikası”** adlanan ikinci bəndində deyilir ki, demonik başlanğıc istər mifologiyada, istər fəlsəfədə, istərsə də poeziyada; hər zaman “cəmiyyət və şəxsiyyət azadlığı” ideyası ilə

⁵⁸ Behrudi, R. Salam, dar ağacı / R.Behrudi. – Bakı: Azər nəşr, – 2007, – s. 19

əlaqədar meydana çıxır. Bu cəhətdən, tarixi kökləri minillikləri adlayan Azərbaycan ədəbiyyatında da demonizm motivləri sənətkar qələmi ilə müxtəlif aspektlərdə gizli və aşkar şəkildə təqdim olunmuşdur. Bu, poeziyada Həllac Mansur, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Hüseyn Cavid və s. kimi söz bahadurlarının əsərlərində özünü qabarıq şəkildə biruzə verir. Müasirlərimiz sırasında demonizm motivlərinə ən çox müraciət edən şairlərdən biri də Rüstəm Behrudidir. Sadə şeir çərçivəsindən kənara çıxan, öz dövrünün əldə etdiyi mədəni nailiyyətləri, ideoloji cərəyanları, fəlsəfi ilə, o cümlədən mifoloji görüşlərlə təmasda inkişaf etmiş, özünəməxsus tərzdə ictimai fikrin ifadəçisinə çevrilmiş Rüstəm Behrudi poeziyasında xeyirlə şərin, işıqla zülmətin toqquşmasına əsaslanan dünyagörüşü cəlbədiciliyi ilə fərqlənir. Onun yaradıcılığında demonizm motivləri əks etdirən nurla zülmətin mübarizəsi, İblislə insanların münasibəti və Allahın mövqeyi haqqında təsəvvürləri araşdırarkən maraqlı və ziddiyyətli məqamlarla üzləşirik. Apardığımız ilkin araşdırmalar zamanı müəyyən etmək olur ki, Şərqi bədii fəlsəfi fikrinə bağlılıqla, türkün ilkin yaradılış dünyagörüşündən, ulularımızın mənəvi dünyasında yaranmış fəlsəfi təfəkkürün əksi Rüstəm Behrudi yaradıcılığında İslamiyyətdən çox-çox öncə mövcud olan Şaman inancından qaynaqlanması ilə əlaqədardır. Qədim türk əsətlərində Tanrının və tayfa başçılarının nurla, işıqla bağlılığı şairin poeziyasında bütöv bir fəlsəfi sistemə çevrilir. Bu baxımdan onun işığa, nura müraciəti ilkin inanc mənbəyinin olmasının sübutudur:

*Canım işıq, gözüm işıq,
Nur içində sözüm işıq.
Anamın üzünün nuru,
Gözlərimin qarası işıq.
Gündoğandan günbatana,
Bacılarımla sevgilisi,
Qardaşlarımla yarası işıq⁵⁹.*

⁵⁹ Behrudi, R. Göz yaşlarından baxan Allah / R.Behrudi. – Bakı: Azərənəşr, – 2007, – s. 26

Akademik İsa Həbibbəyli də onu qeyd edir ki, *“Rüstəm Behrudinin yaradıcılığında peyda olmuş İblis motivi tənhalıq şeirlərinin üzvi tərkib hissəsidir”*⁶⁰. A.F.Losev yazır: *“Hərdən Demon xeyirxah hərəkət edir və “xoşbəxtlik Demonu” adı alır... xeyir və şər Demonu var. Hər bir adamın xarakteri onun Demonudur”*⁶¹. Bu xasiyyət R.Behrudinin demonizm poeziyasının əsas siqlətini müəyyənləşdirir. O yazır: *“İçindəki İblisi qovmaqdan sonra onu içindəcə mələyə çevirməkdən gözəl şey yoxdur”*⁶². Qəlbində böyük bəşəri duyğuları yaşadan turançılığın və türkçülüynün misilsiz nəğməkarı, fitri istedadı ilə seçilən və heç kəsə bənzəməyən R.Behrudinin yaradıcılığında İblisə olan müxtəlif yanaşma tərzləri ilə rastlaşsaq da, onunla mübarizə mövqeyinin möhtəşəm silahını Allah yoluna qulluq etməkdə gördük⁶³.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində aşağıdakı nəticələr ümumiləşdirilir:

1. Ədəbiyyatda mifopoetik ənənə, sözün hərfi mənasında, mifin bədii ədəbiyyatın başlanğıcını təşkil etməsi ilə bağlıdır. Mif nəinki bədii ədəbiyyatın, ümumiyyətlə, poetik düşüncənin ilkin mərhələsini, çixış nöqtəsini, genetik əsasını təşkil edir.

2. XX əsrin əvvəllərindən tutmuş günümüzün şairlərinin poeziyasına qədər biz mifi ən müxtəlif forma və məzmunlarda müşahidə edə bilirik. Hüseyn Cavid, Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq və s. kimi

⁶⁰ Həbibbəyli, İ. Bütövlük və genişlik – Rüstəm Behrudi / Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016, – s. 651

⁶¹ Лосев А.Ф. Очерк «Демон» / Мифы народов мира. В 2-х томах. – Том 2. – Москва: Советская энциклопедия, – 1982, – с. 366

⁶² Behrudi, R. Göz yaşlarından baxan Allah / R.Behrudi. – Bakı: Azər nəşr, – 2007, – s. 92

⁶³ Sultanova, X. R.Behrudi yaradıcılığında ağac kultu // “Filologiya məsələləri” jur., (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu). – Bakı, – 2017, – № 13, s. 320-325; 201. Sultanova, X. Mifopoetik ənənə və Rüstəm Behrudi // “Elmi xəbərlər” jur, (Gəncə Dövlət Universiteti). – Gəncə, – 2017, – № 3, – s. 89-93; Sultanova, X. Rüstəm Behrudi yaradıcılığında demonizm motivləri // “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” jur., – Bakı: – 2013, – № 1, – s. 169-178

sənətkarların yaradıcılığında milli özünüifadə formulları kimi təzahür edən mif sovet epoxasının iki nəhənginin – Səməd Vurğun və Rəsul Rzanın da yaradıcılığından poetik simvollar olaraq keçir, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Ramiz Rövşən, Rüstəm Behrudi və s. kimi şairlərin yaradıcılığında milli özünüdərək və simvolik düşüncə obrazları kimi təzahür edir, Kamal Abdulla və s. şairlərin postmodern poeziyasında dekonstruksiya obyektinə çevrilir.

3. Türk mifologiyasında inanclar sistemində yer almış ağac kultu XX yüzil Azərbaycan poeziyasında da diqqətəlayiq yer tutur. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında bu ənənə davamlı şəkildə izlənilir. Ağac arxetipi ilkin stixiyanı simvollaşdıran obrazlardan biri kimi dünyanın quruluşunun əsas parametrlərini, insanla Tanrı, yer ilə göy arasında zəruri olan əlaqələri transformativ formada təqdim edərək minillik Azərbaycan poeziyasının yaşarı ənənələrindən biri hesab olunur.

4. Azərbaycan poeziyasında rast gəlinən “nur”, “ışıq” sözləri xalqımızın mifik təfəkküründə mövcud olan “xoşbəxtlik odu” ilə əlaqəlidir. Ədəbiyyatda “nur” ənənəvi olaraq – “həyatverici”, “həyat yaradan”, “yaşadan qüvvə” mənasında işlənmişdir. Bu ənənə əsrlər boyu davam etmiş və bu gün də etməkdədir. Müasir Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında mifik düşüncə üçün xarakterik olan arxetiplər daim aktuallaşaraq zəngin obrazlar cərgəsi yaratmışdır.

5. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənə tarixini bir proses kimi izlədikdə aydın olur ki, şeirdə mifopoetik arxetiplərin peyda olması təsadüfi olmayıb, dövrün, zamanın hadisələri ilə bağlıdır. Bu cəhətdən, zamandan narazı, incik olub, ondan üz döndərən Məhəmməd Hadi öz poetik xəyal və düşüncələrində fəvqəladə aləmə, mistik obrazlarla zəngin mifik dünyaya da üz tutmuşdur. Bu cəhətdən onun yaradıcılığında mifopoetik ənənə poetik lay kimi müşahidə olunur.

6. Hüseyn Cavidin yaradıcılığı mifoloji arxetiplərlə zəngindir. Onun bədii dünyasında Tanrı arxetipi xüsusi yer tutur. Bu arxetip yazıçının yaradıcılığında ideya mərkəzini, dini-fəlsəfi, ontoloji, sosial-tarixi, mənəvi-bioqrafik, aksioloji aspektlərin kəsişmə nöqtəsini ifadə edir. Tanrı obrazı müəllif mifopoetikasının bütün sferalarını birləşdirən, bir-birinə bağlayan struktur başlanğıcıdır.

7. Abbas Səhhətin şeirlərində mifik elementlərin yüksək təxəyyül vasitəsilə yeni bədii obrazlarda təcəssüm olunduğunu görürük. Şairin yaradıcılığında bu obraz və motivlər birlikdə “mifopoetik lövhələri” təşkil edir.

8. Abdulla Şaiqin istər romantik ruhlu şeirlərində, istərsə də uşaq şeirlərində mifik obraz və motivlərə geniş təsadüf olunur. O, xüsusilə uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə folklor-mifoloji obrazlara müraciət etmişdir. Bəzən isə mifoloji obraz və motivlər onun ifadə etmək istədiyi mətləblərin ifadə vasitəsinə çevrilmişdir.

9. Mirzə Ələkbər Sabir öz yaradıcılığında daima ibtidai insan təfəkkürünün ənənəvi düşüncənin bədii məhsulu olan mifoloji elementlərdən ustalıqla qidalanmışdır. Onun şeirlərində tez-tez xalq inancları, qədim adət-ənənələr, cin, şeytan, mələk, fələk, xoxu, xortdan, damdabaca və s. kimi mifik obrazlar yada salınır.

10. Azərbaycan sovet poeziyasında mifopoetik ənənənin tədqiqi özünə fərqli yanaşma tələb edir. Çünki sovet poeziyası birmənalı şəkildə sərt sosializm realizmi metodu əsasında yaradılırdı və onun öz ideoloji-fəlsəfi əsasları, bədii-estetik prinsipləri və normaları var idi. Mifopoetik ənənə isə mahiyyəti etibarilə sosializm realizmi yaradıcılıq metodu ilə, yumşaq desək, uzlaşmırdı. Lakin buna baxmayaraq biz Azərbaycan sovet poeziyasının Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Mikayıl Müşfiq və s. kimi nəhənglərinin yaradıcılığında mifopoetik ənənə ilə tez-tez qarşılaşırıq. Milli düşüncə daşıyıcıları olan şairlərimiz mifik simvol və obrazlardan milliliyin qorunma, yaşadılma, fikrin örtülü çatdırılma vasitəsi kimi istifadə etmişlər.

11. XX əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycan poeziyasında mifik arxetiplər milli özünüifadə motivlərinin təkcə alt qatı olaraq qalmadı, üzə çıxmağa, milli ideyaların simvolları kimi tərənnüm olunmağa başladı. Bu dövrün görkəmli sənətkarı Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında mif simvolik ifadə vastəsi kimi özünəməxsus yerə sahibdir.

12. Məmməd Arazın poeziyası milli ənənələrə bağlılığı ilə xüsusi seçilən hadisədir. Bu cəhətdən sənətkarın yaradıcılığı mifdən gələn simvollarla da zəngindir. Məmməd Arazın yaradıcılığında mifoloji obrazlar – simvolik arxetiplər mətnin ifadə və təsvir planında özünü göstərməkdədir. Sənətkarın poetik düşüncə və

təxəyyülünün mifik stixiyalara bağlılığı müəyyən mənada universal şüur hadisəsidir.

13. Ramiz Rövşən poeziyasının bütün sirri-sehri mifdən gəlir, miflə davam edir və elə mifə doğru da gedir. Ramiz poeziyasında mif dünyasının qanunları hakimdir: düzxətli düşüncə yoxdur. Hər şey və hər kəs təkrarlanır. Mifdə olduğu kimi, əvvəl və axır, başlanğıc və son, insan və dünya eyni nöqtədən başlanır və ona da qayıdır. Bütün olanlar və olacaqlar, nə varsa – hamısını total informasiya sistemi olan yaddaş içərisində hərəkət edir.

14. Rüstəm Behrudinin yaradıcılığını hətta türk mifologiyasının müasir dövrümüzdə canlı təzahürü, yaxud yenidən “dirilməsi” də saymaq olar. İllərlə davam edən mifopoetik ənənəni təzələyən, onu müasir bədii təfəkkürün elementləri ilə cilalayan şair təkrar olunmaz sənətkarlıq dəsti-xətti ilə müasir insanın yaddaşını oyada biləcək poeziya nümunələri yaratmışdır.

15. Bizim mifik epoxanın düşüncə vahidi hesab etdiyimiz mif, əslində, heç vaxt ölmür. Onun ölümü mifsayağı baş verir: mif daim transformasiya olunaraq özü-özünü yenidən yaradır. Bu tezis bəşəriyyətin şüur tarixinin bütün mərhələlərində özünü təsdiq edir. Azərbaycan poeziyası da bütün tarixi ilə bunun canlı sübutudur. Poeziyamıza hansı baxıç nöqtəsindən baxılırsa-baxılsın, mif hər zaman və hər yerdə var. Bu cəhətdən, XX yüzil poeziya tarixinin izlənilməsi göstərdi ki, mif bu əsr sənətkarlarının yaradıcılığında fasiləsiz mənə paradiqması kimi təzahür etmişdir. Mifik ideya, obraz və motivlər bu əsrdə xüsusilə milli ideyanın təcəssümündə sənətkarlara ən müxtəlif ifadə formaları vermişdir.

Dissertasiyanın əsas nəticələri müəllifin aşağıdakı məqalələrində əks olunmuşdur:

1. Sultanova, X. Rüstəm Behrudi yaradıcılığında demonizm motivləri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri jurn., – Bakı: – 2013, – № 1, – s. 169-179

2. Sultanova, X. Mifdən müasir poeziyaya (Təbiət kultu, su stixiyası əsasında) // Pedaqoji Universitet Xəbərləri jurn., – Bakı: – 2015, – № 2, – s. 264-267

3. Sultanova, X. Rüstəm Behrudi yaradıcılığında demonizm // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri VI Beynəlxalq konfransın materialları, – Bakı: – 2015, – s. 422-424

4. Sultanova, X. Mifopoetik modelin yaranmasında işıq nur mifologeminin rolu // Azərbaycan ədəbiyyatı tədrisi elmi-metodik jurn., (248) – Bakı: – 2016, – № 2, – s. 71-74

5. Sultanova, X. Miflərin müasir ədəbiyyata təsiri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri adlı ali məktəblər arası elmi məqalələr məcmuəsi., – Bakı, – 2016, – №1, – s. 180-184

6. Sultanova, X. R.Rza yaradıcılığında bitki kultu // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri jurn., – Bakı: – 2016, – № 3, – s. 128-133

7. Sultanova, X. Azərbaycan poeziyasında su stixiyası ənənəsi // “Heydər Əliyev İrsində multikultural və tolerant dəyərlər”. Ulu Öndərin anadan olmasına həsr olunmuş Beynəlxalq Konfrans materialı, – Bakı: – 2016, – s. 370-372

8. Sultanova, X. S. Vurğunun “Komsomol poeması”nda folklor motivlərinin poetik təcəssümü // Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri. Humanitar elmlər seriyası, – Naxçıvan: – 2017, – № 5, – s. 78-84

9. Sultanova, X. S.Vurğun yaradıcılığında kosmoqonik miflərin təzahürü (“Ayın əfsanəsi” əsəri əsasında) // Elmi əsərlər. Dil və ədəbiyyat seriyası, – Bakı: – 2017, – № 1, – s. 154-163

10. Sultanova, X. S.Vurğunun yaradıcılığında “Ayın əfsanəsi” əsərində poetik inikasını tapmış mifoloji görüşlər // Bakı Dövlət Universiteti. Dil və ədəbiyyat Beynəlxalq Elmi nəzəri jur., – Bakı: – 2017, – № 3(103), – s. 177-179

11. Sultanova, X. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında kosmoqonik miflərin təzahürü (S.Vurğunun “Ayın Əfsanəsi” əsəri əsasında) // AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. “Poetika. İzm” jurn., – Bakı: – 2017, – № 3, – s. 101-109

12. Sultanova, X. Mifopoetik ənənə və Rüstəm Behrudi // Gəncə Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər jurn., – Gəncə: – 2017, – № 3, – s. 89-93

13. Sultanova, X. R.Behrudi yaradıcılığında ağac kultunun izləri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına

Əlyazmalar İnstitutu. “Filologiya məsələləri” jurn., – Bakı: – 2017, – № 12, – s. 320-325

14. Sultanova, X. Azərbaycan xalqının inanclar sisteminin poeziyada təcəssümü (S.Vurğunun Komsomol poeması əsasında) // Bakı Slavyan Universitetinin Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” VIII Beynəlxalq elmi konfransının materialları, – Bakı: – 2017, – s. 566-569

15. Sultanova, X. M.Ə.Sabir yaradıcılığında inamlar sistemi və sınımalar // AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri jurn., – Bakı: – 2018, – № 5, – s. 339-347

16. Sultanova, X. M.Araz poeziyasının mifoloji qatı: simvolik arxetiplər // ADPU xəbərlər humanitar ictimai pedaqoji psixoloji elmlər seriyası C.66– Bakı: – 2018, – № 4, – s. 143-149

17. Sultanova, X. M.Ə.Sabir yaradıcılığında mifoloji obrazlar // BSU elmi əsərlər, – Bakı: – 2018, – № 2, – s. 237-241

18. Sultanova, X. M.Ə.Sabir yaradıcılığında dilin mifoloji yaddaşı-alqış, qarğış, sınımalar // BDU “Dil və ədəbiyyat” Beynəlxalq Elmi-nəzəri jurn., – Bakı: – 2018, – № 4, – s. 247-250

19. Sultanova, X. M.Ə.Sabir yaradıcılığında mifik elementlərə müraciət // “Azərbaycansüənşənliğin aktual problemləri” IX Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 2018, – s. 573-576

20. Sultanova, X. Poeziyada at kultunun təcəssümü // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi Adına Ədəbiyyat İnstitutu. “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı”. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri, – Bakı: – 2019, – №1, – s. 78-83

21. Sultanova, X. R.Rövşən yaradıcılığında ağac kultu (“Başı kəsik gözəl kötük” şeiri əsasında) // Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri. Humanitar İctimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası, – Bakı, – 2019, – № 4, s. 86-91

22. Sultanova, X. H.Cavidin şeirlər dünyasında Tanrı arxetipi (The Archetype of God in the H.Cavid`s poetry world) // Journal of Awareness, EISSN; 2149-6544, – 2019, – № 4, – s. 147-152

23. Sultanova, X. XX yüzil Azərbaycan poeziyasında nar simvolu qədim inanclar mənbəyi kimi // Filologiya və sənətşünaslıq.

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri, – Bakı: –2020, – № 1, – s. 235-239

24. Sultanova, X. Ramiz Rövşən yaradıcılığında mifopoetik ənənə // “Filoloji elmlər innovativ tədqiqatlar kontekstində” Beynəlxalq-elmi-praktik konfransın materialları, – Bakı: –2020, – s. 479-482

25. Sultanova, X. Azərbaycan poeziyasında Bozqurd inancı // BSU-nun 75 illiyinə həsr olunmuş “Türk dünyası: geosiyasət və mədəni reallıqlar” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, – Bakı, –2021, – s. 174-181

26. Султанова, Х. Мифологема «свет» в азербайджанской поэзии начала и конца XX века // XI Beynəlxalq simpozium ədəbi tənqidin müasir məsələləri. ənənə və müasir ədəbiyyat. Tbilisi Ş.Rustavelli Adına Gürcüstan ədəbiyyat İnstitutunun elmi məcmuəsi, – Tbilisi: –2015, – с. 46-52

27. Султанова, Х. От мифа к современной поэзии. (на основе природного культа-стихии воды) // Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева. XIX “Международная научная конференция Русистика и современность”, – Астана: – 2016, – с. 385-390

28. Султанова, Х. Мифологизмы, связанные с культом природы в творчестве Самеда Вургунa // Между Азией и Европой. О литературе и языке, Научная редакция Ионанна Маршалек-Кава Рафиг Новрузов ISBN 978-83-8180-277-2 VI Международный азиатский конгресс «Сила Азии» Torun, –2019, – с. 52-60

29. Султанова, Х. Мифологизмы культа природы (на материале творчества Самеда Вургунa) // Международная конференция на тему «Интердисциплинарнизм и гуманитарное мышление». ATSU, сборник тезисов, – Кутаиси: –2019, – с. 275

30. Султанова, Х. Мифологизмы культа природы (на материале творчества Самеда Вургунa) // Ежеквартальный научно-методический журнал. Серия 1. Педагогика. Психология Филология, Вести БГПУ, Минск, Вести БДПУ, –2020, – №2 (104), – с. 80-84

31. Султанова, Х. Роль и функции фольклорно-мифологических элементов в творчестве М. А. Сабира // Научный диалог Журнал, ул. Монтажников, д. 11, Екатеринбург, Свердловская обл., Россия, 620050, – 2020, – №10 – с. 297-308

32. Султанова, Х. Мифопоэтические традиции в творчестве Самеда Вургуна // Международная конференция на тему «Интердисциплинаризм и гуманитарное мышление», ATSU, сборник материалов, – Кутаиси: – 2020, – с. 457-461

33. Султанова, Х. Мифопоэтические образы в творчестве С.Вургуна (в контексте азербайджанской поэзии XX века) // «Глобальный научный потенциал» и «Наука и бизнес пути развития: Тамбов, ул. Московская, 70, к.5–2021, – № 9, – с.147-150

34. Султанова, Х. Мифология и мифопоэтика в Азербайджанском литературоведении // Ежеквартальный научно-методический журнал. Серия 1. Педагогика. Психология. Филология, Вести БГПУ, Минск, Вести БДПУ – 2021, – № 4, – с.103-1063

35. Sultanova, Kh. The Archetype of the God in H.Cavid's poetic world (H/Cavidin poetik dünyasında Tanrı arxetipi) // Azərbaycan Beynəlxalq elmi Konfransın məqalə özetləri, Bakı Slavyan Universiteti, Rating academy, – Bakı: – 2018, – p. 237-241

36. Sultanova, Kh. Mythologisms of the cult of nature (on the material of the work of Samedə Vurgun) // International conference on "Interdisciplinaryism and humanitarian thought". ATSU, // collection of theses, Kutaisi: – 2019, – 275 p.

Dissertasiya işinin müdafiəsi 26 may 2022-ci il tarixində saat 13³⁰ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143. Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 07 aprel 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 30.03.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 77 014 işarə

Tiraj: 100